

Захист Вітчизни

Гнатюк М. Р.

«Захист Вітчизни (рівень стандарту)»  
підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти

## Шановні десятикласники та десятикласниці!

Ви починаєте вивчати новий предмет «Захист Вітчизни».

Україна – миролюбна країна. У Конституції нашої держави зазначено, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва із членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами й нормами міжнародного права.

Події останніх років засвідчують, що не всі країни проводять миролюбну політику. Тому для гарантування безпеки, суверенітету та територіальної цілісності України вірним синам і донькам Вітчизни доводиться боронити її зі зброєю в руках.

Для того щоб цей захист був надійним та ефективним, необхідно бути до нього добре підготовленими. Саме із цією метою у старших класах школи вивчається предмет «Захист Вітчизни». У процесі його опанування потрібно засвоїти конституційні права та обов'язки громадян України щодо захисту держави, призначення Збройних Сил України, інших військових формувань, вимоги Військової присяги та статутів, основи цивільного захисту, домедичної допомоги, набути певних практичних умінь тощо.

Підручник, який ви тримаєте в руках, допоможе на цьому шляху. Навчальний матеріал викладено у вступі та 9 розділах. Рубрика «Для допитливих» містить додаткові відомості з тем. У підручнику подано схеми й таблиці, цікаві ілюстрації, світлини та репродукції картин. Після кожного параграфа є запитання та завдання для перевірки засвоєння матеріалу.

Зверніть особливу увагу на рубрику «Формуємо компетентності». Виконуючи її завдання, ви:

- будете вчитися бачити й розуміти навколишній світ, орієнтуватись у ньому, усвідомлюючи свою роль і призначення;
- використовуючи додаткові джерела, зокрема Інтернет, самостійно шукатимете, аналізуватимете й добиратимете різноманітну інформацію, розвиватимете вкрай потрібні сучасній людині особистісні якості, культуру мислення та поведінки;
- працюватимете у групі, вестимете дискусії, презентуватимете свої проекти;
- поглибите знання з основ безпечної життєдіяльності;
- усвідомите особливості національної та загальнолюдської культури, духовно-моральні основи життя людини й людства, окремих народів.

Усі навички, яких ви набудете на уроках захисту Вітчизни, допоможуть вам у майбутньому стати свідомими громадянами своєї держави, здатними розв'язувати реальні проблеми в повсякденному житті.

Автор

## ВСТУП

**Військово-патріотичне виховання –  
складова патріотичного виховання молоді**

Шановні десятикласники та десятикласниці! Ви – громадяни незалежної української держави, її надія і майбутнє. Саме вам, її патріотам, належить докласти всіх зусиль для зміцнення її могутності та економічного розвитку.

*Патріотизм* – це любов до Вітчизни, відданість їй, прагнення служити її інтересам та готовність до самопожертви під час її захисту.

Патріотизм є моральною основою життєздатності держави, важливим мобілізаційним ресурсом розвитку суспільства. Він є цементувальним чинником існування та розвитку будь-яких націй та державності.

Патріотичне виховання молоді було й залишається важливим напрямом державної політики України. Його складовою частиною є військово-патріотичне виховання, спрямоване на формування в людини готовності до військової служби. Особливої ваги військово-патріотичне виховання набуває в сучасних умовах, коли Україна стоїть перед серйозними викликами. Протиправна з точки зору міжнародного права анексія Криму Російською Федерацією і воєнний конфлікт у Східній Україні стали для нашої країни серйозним випробуванням її стійкості. Збройні Сили України (ЗСУ) та інші військові формування повинні комплектуватися мужніми, добре озброєними, навченими воїнами, патріотами своєї Батьківщини. Держава приділяє велику увагу військово-патріотичному вихованню, розглядаючи його як необхідну умову гарантування національної безпеки України.

**Підготовка до захисту Вітчизни –  
обов'язок кожного громадянина**

Відповідно до ст. 65 Конституції України\*, захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України.

Потреба в захисті виникає в разі загрози або порушення незалежності та територіальної цілісності нашої держави. Захищати Вітчизну можна різними засобами та способами, зокрема й зі зброєю в руках, виконуючи військовий обов'язок.

Військовий обов'язок включає не лише проходження військової служби в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а й підготовку громадян до військової служби. Підготовка до військової служби має за мету сформувати особу, здатну в процесі проходження військової служби оволодіти необхідними для сучасного воїна знаннями, уміннями та навичками. Одним з напрямів цієї підготовки є допризовна підготовка, яку ви зараз проходитье.

*Допризовна підготовка* – це складова частина підготовки юнаків допризовного (до 18 років) і призовного (від 18 до 27 років) віку до військової служби.

Допризовна підготовка проводиться в навчальних закладах: школах, гімназіях, ліцеях, а також у професійно-технічних навчальних закладах та вищих навчальних закладах першого та другого рівнів акредитації – за програмами, що затверджує Міністерство освіти і науки України за погодженням з Міністерством оборони України.

\* Тексти Конституції України, Законів України та інших нормативних актів можна переглянути на сайті Верховної Ради України <http://rada.gov.ua/>

У ході допризовної підготовки юнаки набувають військових знань і практичних навичок в обсязі, необхідному для успішного засвоєння програми бойової підготовки під час служби у війську.

Постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2000 р. № 1770 затверджено «Положення про допризовну підготовку».

Крім допризовної підготовки, Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає інші складові підготовки громадян до військової служби, а саме:

- патріотичне виховання;
- підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей;
- підготовку у військових оркестрах, військових ліцєях та ліцєях з посиленою військово-фізичною підготовкою;
- підготовку до вступу у вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи вищих навчальних закладів;
- військову підготовку у вищих навчальних закладах за програмою підготовки офіцерів запасу;
- фізичну підготовку;
- лікувально-оздоровчу роботу;
- підвищення рівня освітньої підготовки;
- вивчення державної мови.

## Обов'язки та правила поведінки учнів на уроках з предмета «Захист Вітчизни»

- приходити на урок охайно одягненим, у встановленій формі одягу;
- перед початком уроку шикуватися. Під час шиккування потрібно чітко знати своє місце в строю, уміти швидко без метушні його зайняти, бути уважним до команд викладача, швидко й точно їх виконувати;
- на уроці бути дисциплінованим, не допускати скоєння проступків, порушення дисципліни, виконувати вимоги викладача;
- дотримуватись правил ввічливості при спілкуванні з однокласниками і викладачем;
- дотримуватись порядку відповіді на питання викладача і при зверненні до нього;
- дотримуватись правил безпеки при поводженні зі зброєю і військовою технікою, у тирі, на місцевості тощо.

### Словник термінів



*Анексія* – насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави в односторонньому порядку. Анексія є одним з видів агресії.

*Допризовник* – особа, яка підлягає приписці до призовної дільниці.

*Призовник* – особа, приписана до призовної дільниці.

### ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗАСВОЄННЯ МАТЕРІАЛУ



1. Ознайомтеся з розділами підручника «Захист Вітчизни» і розкажіть про зміст кожного з них.
2. Чому підготовка до захисту Вітчизни є обов'язком кожного громадянина?
3. Хто такий допризовник і призовник?

### Формуємо компетентності



1. Яких правил слід дотримуватися на уроках із Захисту Вітчизни? Поясніть чому.
2. Хто такі патріоти? Чи вважаєте ви себе патріотами? Хто, на вашу думку, не є патріотами України?
3. Як ви ставитесь до військової служби? Свою думку обґрунтуйте.



# ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

## § 1. ОСНОВИ БЕЗПЕКИ

### ◀ СИСТЕМА СВІТОВОЇ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ ▶

*Світова (міжнародна) безпека* – такий стан міжнародних відносин, за якого створюються умови, необхідні для існування та функціонування держав, забезпечення їхнього повного суверенітету, політичної та економічної незалежності, рівноправних відносин з іншими країнами. Тобто світова безпека – це стан міжнародних відносин, за якого їх суб'єктам (державам) не загрожує небезпека війни або інше посягання ззовні на суверенне існування і незалежний розвиток.

Загальне прагнення держав до збереження миру і правопорядку сприяло створенню системи колективної безпеки, оскільки жодна держава самостійно не має змоги вирішити це глобальне завдання.

*Система колективної безпеки* – це сукупність міждержавних організацій, міжнародних договорів та угод, колективних органів і сил, створена зусиллями кількох держав або всієї світової спільноти для запобігання або нейтралізації різного роду загроз (економічних, військових, екологічних та ін.) існуванню і розвитку людської цивілізації на регіональному або глобальному рівні.

Функціонування системи колективної безпеки проявляється в системі дій, установленій Статутом Організації Об'єднаних Націй (ООН), що спільно застосовуються державами з метою підтримання міжнародного миру і безпеки, запобігання актам агресії та придушення їх.

Зазначені дії засновуються на загально визнаних принципах міжнародного права:

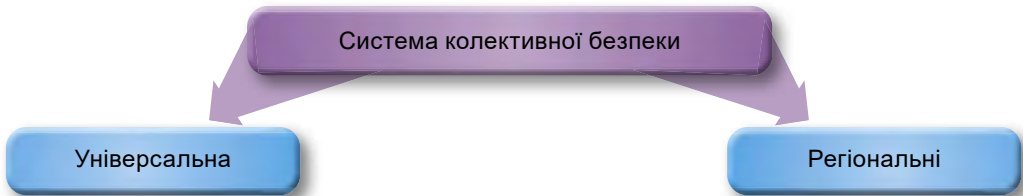
- **неподільність безпеки:** агресія проти однієї держави-учасниці системи розглядається як агресія проти всіх держав-учасниць;



Емблема ООН (а); засідання Генеральної асамблеї ООН (б)

- рівна відповідальність держав-учасниць за збереження безпеки;
- невторчання у внутрішні справи один одного і врахування інтересів один одного;
- колективна оборона;
- можливість розміщення окремих військових баз і об'єктів одних держав-учасниць на території інших;
- ухвалення рішень із принципових питань забезпечення колективної безпеки на основі консенсусу;
- відповідність складу й готовності збройних сил і фінансових зобов'язань учасників масштабам військової загрози.

У міжнародному праві розрізняють два види системи колективної безпеки: універсальну та регіональні.



*Універсальна система колективної безпеки* заснована на нормах Статуту ООН і передбачає дії держав – членів ООН відповідно до рішень цієї організації.

Система колективних заходів, закріплена в Статуті ООН, охоплює:

- заходи щодо заборони погрози силою або її застосування у відносинах між державами;
- заходи мирного розв'язання міжнародних суперечок;
- заходи роззброєння;
- заходи з використання регіональних організацій безпеки;
- тимчасові заходи з припинення порушень миру;
- примусові заходи безпеки без застосування збройних сил;
- примусові заходи безпеки із застосуванням збройних сил.

Підтримання міжнародного миру й безпеки здійснюється Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки ООН.



Штаб-квартира ОБСЄ у Відні

*Регіональні системи колективної безпеки* представлені угодами та організаціями, які забезпечують безпеку на окремих континентах та в регіонах. Можливість створення та діяльності цих систем закріплена в розділі VIII Статуту ООН «Регіональні угоди».

Ефективні регіональні системи колективної безпеки вимагають участі в них усіх держав певного регіону, незалежно від їхнього суспільного й державного ладу. Вони мають таку саму мету, що й універсальна система колективної безпеки, – підтримання міжнародного миру і безпеки. Разом з тим сфера їх дії обмежена порівняно з універсальною системою колективної безпеки. По-перше, регіональні організації не мають права ухвалювати будь-які рішення з питань, що зачіпають інтереси всіх держав світу або інтереси держав, що належать до інших або декількох регіонів; по-друге, учасники регіональної угоди вправі розв'язувати тільки такі питання, які стосуються регіональних дій, зачіпають інтереси держав відповідної групи.

До компетенції регіональних організацій належить насамперед забезпечення мирного розв'язання спорів між їхніми членами.

Рада Безпеки ООН може використовувати регіональні організації для здійснення під своїм керівництвом примусових заходів. Самі ж регіональні організації не вповноважені вживати ніяких примусових заходів без дозволу Ради Безпеки. Регіональні організації мають право застосовувати примусові заходи тільки для відбиття вже вчиненого нападу на одного з учасників регіональної системи колективної безпеки.

Нині існує декілька регіональних систем колективної безпеки. Основними серед них є Організація з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ), Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Система колективної безпеки СНД. Певні заходи колективної безпеки розроблені і в рамках Ліги арабських держав (ЛАД), Об'єднання американських держав (ОАД) та Організації африканської єдності (ОАЄ).

#### ◀ ПОНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ. СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ▶

*Національна безпека* – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх та зовнішніх реальних або потенційних загроз.

Під внутрішніми загрозами розуміють ті виклики безпеці, які існують або можуть виникнути на території держави (прояви сепаратизму, заго-

стрення демографічної кризи, нераціональне, виснажливе використання природних ресурсів тощо). Джерела зовнішніх загроз розташовані за межами держави (посягання на державний суверенітет країни та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав, розвідувально-підбивна діяльність іноземних спеціальних служб тощо).

Розглядаючи питання національної безпеки, виокремлюють поняття «суб'єкт забезпечення національної безпеки» та «об'єкт національної безпеки».

*Суб'єктом забезпечення національної безпеки* є той, хто має права та обов'язки з її (безпеки) забезпечення, або, іншими словами, – той, хто захищає життєво важливі інтереси. *Об'єкт національної безпеки* – це власне життєво важливі інтереси певних суб'єктів, що підлягають захисту.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України», суб'єктами забезпечення національної безпеки є: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, Національне антикорупційне бюро України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України, органи і підрозділи цивільного захисту, громадяни України, об'єднання громадян.

Цей закон визначає об'єкти національної безпеки, а саме:

- людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;
- суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;
- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Не важко помітити, що громадяни України одночасно є і суб'єктами забезпечення національної безпеки, і об'єктами національної безпеки.

Зрозуміло, що громадяни є тими особами, інтереси яких потребують захисту. Водночас вони є і тими, хто має забезпечувати національну безпеку через наявність у них відповідних прав та обов'язків. Так, громадяни України на виборах, референдумах, а також через органи державної влади і місцевого самоврядування виказують і реалізують своє бачення національних інтересів України, способів їх захисту. Вони привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни. Урешті-решт, вони в законний спосіб і законними засобами захищають власні права та інтереси, а також власну безпеку. У разі потреби громадяни зі зброєю в руках виступають на захист державного суверенітету України та її територіальної цілісності.

Правовою основою забезпечення національної безпеки громадянами нашої держави є Конституція України та закони України. У ч. 1 ст. 17 Конституції України проголошується, що захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, *справою всього Українського народу*. Крім цього, як уже зазначалося вище, у Конституції України закріплено, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є *обов'язком громадян України*.

Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає на сучасному етапі близько сімдесяти реальних та потенційних загроз національ-



ній безпеці України в таких сферах життєдіяльності: зовнішньополітична, внутрішньополітична, економічна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна, сфера державної безпеки, воєнна сфера та сфера безпеки державного кордону України, соціальна та гуманітарна сфери, сфера цивільного захисту.

Отже, національна безпека є досить складною системою, елементи якої перебувають у постійній взаємодії та протидії. У законодавстві нашої держави відсутнє визначення поняття цієї системи. Багато науковців у сфері національної безпеки пропонують таке його визначення.

*Система національної безпеки України (СНБУ)* – сукупність окремих відносно самостійних і взаємопов’язаних та відокремлених елементів, що утворюють певну цілісність, яка забезпечує розвиток та захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

СНБУ має складну структуру, елементи якої самі є складними системами зі своєю структурою.

Спираючись на викладений вище матеріал, СНБУ можна зобразити схематично.



Система національної безпеки України

У центрі системи національної безпеки України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави.

Елементи системи перебувають у постійній взаємодії і протидії. Життєво важливі інтереси суб'єктів національної безпеки зазнають впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Зі свого боку, і інтереси, і загрози постійно перебувають під впливом інших елементів системи національної безпеки, таких як фактори зовнішнього природного середовища та дії суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Ефективність функціонування створеної в державі системи національної безпеки оцінюється рівнем захищеності життєво важливих інтересів від загроз. Якщо рівень захищеності високий, то система визнається ефективною, і навпаки.

#### ◀ СТРУКТУРА ВОЄННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ КЕРІВНИЦТВО ▶

Для захисту особи, суспільства і держави, забезпечення зовнішньої та внутрішньої безпеки, передусім для відбиття зовнішньої агресії, а також для придушення внутрішніх протиправних виступів держава створює свою воєнну організацію.

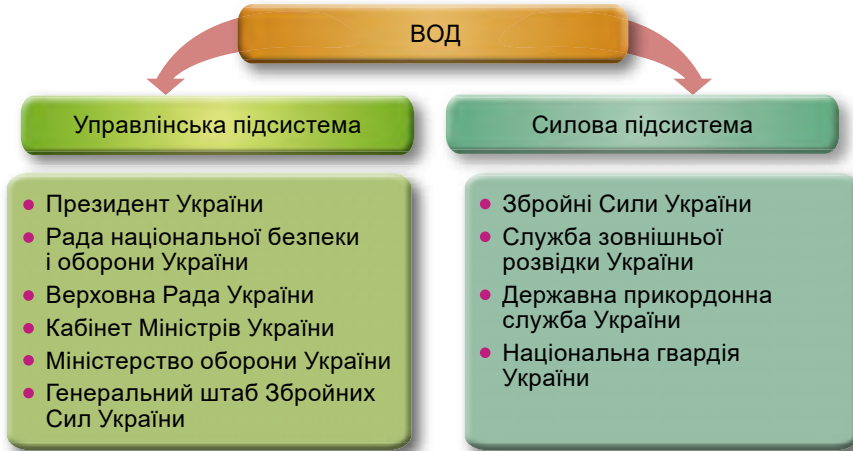
*Воєнна організація держави (ВОД)* – це охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених

відповідно до Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і відповідно до Конституції та законів України безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Отже, наведене означення дає змогу встановити такі ознаки ВОД:

- ВОД – це не один орган державної влади чи одне військове формування, а їх сукупність;
- ця сукупність охоплена єдиним керівництвом;
- органи і формування, які разом складають ВОД, утворюються відповідно до Конституції і законів України;
- діяльність цих органів та формувань перебуває під демократичним контролем суспільства;
- діяльність цих органів та формувань спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.

ВОД, за означенням, являє собою єдину систему, яка складається з двох підсистем: органів державної влади (управлінська підсистема) і військових формувань (силова підсистема).



З курсу «Правознавство» вам відомо, що *орган державної влади* – це окремий службовець (наприклад, Президент України) чи організаційно оформлений колектив державних службовців, які наділені владними повноваженнями для виконання державних завдань.

В управлінську підсистему ВОД, зокрема, входять такі органи державної влади, як Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України.

Силу підсистему ВОД складають Збройні Сили України та інші військові формування. З'ясуємо, які ж формування, крім Збройних Сил України, слід вважати військовими.

У ст. 1 Закону України «Про оборону України» міститься визначення поняття «військове формування».

*Військове формування* – створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності й національних інтересів, територіальної цілісності та недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій.

Аналіз цього означення дає підстави встановити такі основні ознаки військового формування:

- комплектування військовослужбовцями;
- призначення:
  - для оборони України;
  - для ведення воєнних (бойових) дій у разі збройної агресії, збройного конфлікту.

Українське законодавство не дає можливості чітко визначати структури, які повністю відповідають цим ознакам.

Так, за ознакою «комплектування військовослужбовцями» згідно з профільними законами до військових формувань належать: Збройні Сили України, Національна гвардія України, Служба зовнішньої розвідки України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, Державна спеціальна служба транспорту, Управління державної охорони України. Однак законодавчо встановлений статус військового формування мають тільки Збройні Сили України та Служба зовнішньої розвідки України. Решта структур має статус правоохоронних органів спеціального призначення або ж військових формувань з правоохоронними функціями.

У такій ситуації фахівці в галузі безпеки пропонують до військових формувань, крім Збройних Сил України, зараховувати Службу зовнішньої розвідки України, Державну прикордонну службу України та Національну гвардію України.

#### Формуємо компетентності



Подискутуйте щодо неузгодженості в законодавстві нашої держави щодо зарахування тих чи тих формувань до військових за двома іншими ознаками.

*Служба зовнішньої розвідки України* – державний орган, який здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах.

*Державна прикордонна служба України* є правоохоронним органом спеціального призначення. На цю службу покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

*Національна гвардія України* є військовим формуванням з правоохоронними функціями.



Українські прикордонниці на варті

Вона призначена для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій.

Структура ВОД є динамічною, тобто вона може змінюватись залежно від рівня розвитку суспільства, характеру внутрішніх та зовнішніх загроз, соціально-економічної ситуації в державі тощо.

Таку ознаку ВОД, як «охоплення єдиним керівництвом», не слід розуміти так, що це керівництво здійснюється єдиним державним органом, наприклад, Президентом України. Єдине керівництво Воєнною організацією держави, як єдиний процес, здійснюється всією управлінською підсистемою ВОД, кожен державний орган якої виконує свої управлінські функції, що покладені на нього законодавством України.

Ураховуючи важливість функціонування ВОД, Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». Демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією являє собою комплекс заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації, сприяння їхній ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни.

Цивільний контроль над Воєнною організацією держави здійснюють такі суб'єкти: Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади в межах повноважень, визначених законом, органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, прокуратура України, судові органи України, громадяни України та громадські організації, утворені відповідно до Конституції України для здійснення та захисту прав і свобод громадян та задоволення їхніх політичних, економічних, соціальних, культурних інтересів, засоби масової інформації.

## ◀ НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ ТА ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНИЙ БЕЗПЕЦІ ▶

У найбільш загальному вигляді *національний інтерес* – це вираження сукупних потреб суспільства відповідної держави на конкретному етапі її розвитку.

Національні інтереси не тотожні інтересам націй, оскільки перші об'єднують інтереси всіх людей, що проживають у певній державі, незалежно від національної належності, а другі – лише інтереси окремої нації.

Означення поняття «національних інтересів України» наведене в Законі України «Про основи національної безпеки України».

*Національні інтереси* – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток.

У цьому означенні поняття «національних інтересів» дано через поняття «національних цінностей», які лежать в основі національних інтересів.

У цьому самому законі зазначено пріоритети національних інтересів України, а саме:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;
- забезпечення розвитку й функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

Узагальнивши вказані пріоритети національних інтересів, можна зробити висновок, що основним національним інтересом України є відродження і зміцнення власної державності, відтворення національної економіки, ідентифікація громадян як громадян України.

За ступенем важливості національні інтереси поділяють на:

1. *Життєво важливі національні інтереси* – це такі національні інтереси, які пов'язані з виживанням і безпекою нації, захистом території України і території союзників, важливих елементів інфраструктури, забезпеченням безпеки громадян та їхнього економічного добробуту.

До життєво важливих інтересів, зокрема, належать: підтримка і збереження територіальної цілісності й недоторканності України, забезпечення державного суверенітету, захист конституційного ладу, розвиток національної економіки тощо.

2. *Важливі національні інтереси* – такі національні інтереси, які не пов'язані з виживанням України, але які впливають на добробут країни і міжнародну обстановку.

3. *Інші національні інтереси* – такі національні інтереси, яким можуть загрожувати стихійні лиха, великі виробничі катастрофи, порушення прав людини.

*Загрози національній безпеці* – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України. Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає на сучасному етапі близько сімдесяти реальних та потенційних загроз національній безпеці України в низці сфер життєдіяльності, а саме: загрози у зовнішньополітичній, військовій, гуманітарній, екологічній сфері тощо.



Забруднення довкілля – одна з найбільших проблем людства

### Формуємо компетентності



**Подискутуйте.** Які заходи боротьби з екологічними загрозами ви вважаєте найдієвішими? Запропонуйте власне розв'язання проблеми забруднення довкілля.

### ◀ ВОЄННА ДОКТРИНА УКРАЇНИ ▶

Воєнна доктрина України є системою поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів. Воєнну доктрину виробляє управлінська підсистема Воєнної організації держави.

Доктринальні питання в Україні знаходять своє відображення в різних документах: Конституції України, Законах України («Про основи національної безпеки України», «Про оборону України», «Про військовий обов'язок і військову службу»), Стратегії національної безпеки України, міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У нашій державі в систематизованому вигляді чинні доктринальні погляди викладені в документі «Воєнна доктрина України», схваленому рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 02.09.2015 р., яке затверджене Указом Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015.

У Воєнній доктрині України:

- Російська Федерація визначається воєнним противником України;
- визначаються умови звільнення тимчасово окупованих територій України;
- констатується висока ймовірність великомасштабного застосування проти України воєнної сили;
- підтверджується відмова від політики позаблоковості та відновлення стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію;
- враховується збільшення ролі інформаційно-психологічних операцій;
- наголошується на потребі вдосконалення системи мобілізаційної підготовки й мобілізації та суттєвого збільшення професійних військових у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях;



Воєнна доктрина України – складова концепції національної безпеки

- формулюються заходи з підготовки держави до оборони, необхідні для відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності, а також завдання розвитку оборонного та безпекового потенціалу України;

- вказується, що застосування Україною воєнної сили та реалізація заходів цивільного захисту здійснюватимуться відповідно до норм міжнародного гуманітарного права. При веденні бойових дій Збройні Сили України дотримуватимуться принципу гуманізму, який означає відповідність

(неперевищення) рівня збройного насильства загальнолюдським цінностям і нормам міжнародного гуманітарного права і поставленій меті бойових дій тощо.

У Воєнній доктрині України особливо наголошується на необхідності протистояння новим методам ведення воєнних конфліктів. Це так звані гібридні війни, інформаційні та дезінформаційні кампанії, економічні війни, психологічні кампанії тощо. У сучасному глобалізованому світі ці загрози можуть бути навіть важливішими, ніж пряме військове втручання.

З урахуванням характеру загроз національній безпеці основними завданнями воєнної політики України у Воєнній доктрині, зокрема, визначаються:

- відновлення престижу військової служби;
- збереження змішаного принципу комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань. Тобто громадяни України вступають на військову службу за призовом та в добровільному порядку (за контрактом);
- дотримання принципу незалучення військовослужбовців строкової служби до участі в бойових діях.

#### Для допитливих



Документи, у яких викладено доктринальні погляди, у різних країнах називаються неоднаково. Наприклад, у Німеччині – «Біла книга», у Сполучених Штатах Америки – «Стратегія національної безпеки», у співдружності країн – членів НАТО – «Стратегічна концепція НАТО», у Китайській Народній Республіці – «Оборонна доктрина», у Японії – «Основний курс у галузі оборони».

#### ◀ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ УКРАЇНИ – НЕОБХІДНА УМОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ МОГУТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ▶

У ч. 2 та 3 ст. 17 Конституції України проголошено, що оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні Сили України, а забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України є обов'язком відповідних військових формувань та правоохоронних органів держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Завдання та функції Збройних Сил України та інших військових формувань визначені у відповідних Законах України: «Про Збройні Сили України», «Про Службу зовнішньої розвідки України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про Національну гвардію України».

З огляду на велику важливість завдань та функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, окреслених зазначеними законами, очевидно, що їх розвиток та зміцнення є необхідною умовою забезпечення могутності української держави.

Указом Президента України від 22.03.2017 р. № 73/2017 затверджено Державну програму розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року (текст таємний). Вона містить п'ять стратегічних цілей:

1. Розвиток системи управління Збройних Сил України.
2. Удосконалення системи оборонного планування, запровадження у Збройних Силах прозорого та ефективного управління ресурсами.
3. Набуття спроможностей виконувати завдання щодо оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.
4. Створення єдиної системи логістики та вдосконалення системи медичного забезпечення Збройних Сил.
5. Професіоналізація та створення необхідного військового резерву Збройних Сил України.

Крім цього, питанням розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань присвячена Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, затверджена Указом Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016.

Основною метою реформування та розвитку сектору безпеки й оборони визначено формування та підтримання спроможностей, що дасть змогу гарантовано забезпечити адекватне і гнучке реагування на весь спектр загрози національній безпеці України, раціонально використовуючи наявні у держави можливості та ресурси. Реформування сектору безпеки та оборони передбачає реалізацію комплексу завдань, які полягають, зокрема, у запровадженні принципів і стандартів держав – членів ЄС та НАТО; дотриманні принципів верховенства права, патріотизму, компетентності та департизації; підвищенні рівня координації та взаємодії; створенні національної системи кібербезпеки; зміцненні взаємодії з партнерськими спецслужбами держав – членів НАТО, зокрема вжитті конкретних заходів взаємної довіри та ін.

### Словник термінів



**Гібридна війна** – війна, основним інструментом якої є створення державо-агресором у державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які, як правило, досягаються звичайною війною.

**Демографічна криза** – різка зміна чисельності населення. Під демографічною кризою може розумітися як зменшення населення, так і перенаселення територій.

**Департизація** – заборона створювати осередки політичних партій в органах державної влади, прокуратури, збройних силах тощо.

**Кібербезпека** – процес застосування заходів безпеки з метою забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності даних.

**Сепаратизм** (від лат. *separatus* – «відокремлення») – політика та практика відокремлення, відділення частини території держави з метою створення нової самостійної держави або набуття статусу автономії.

### ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗАСВОЄННЯ МАТЕРІАЛУ



1. Що входить до системи колективної безпеки? Які її функції?
2. Що слід розуміти під поняттям «національна безпека»?
3. Що таке система національної безпеки України?
4. Яка структура військової організації держави?

### Формуємо компетентності



1. Поміркуйте і скажіть, як ви оцінили б за п'ятибальною шкалою ефективність системи національної безпеки України.
2. Користуючись Законом України «Про Службу безпеки України», з'ясуйте, за якою ознакою (ознаками) Службу безпеки України не можна зарахувати до військових формувань.
3. **Робота у групі.** Обговоріть і визначте, які національні інтереси належать до категорії важливих. Свою думку обґрунтуйте.



## § 2. МІЖНАРОДНЕ ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА УЧАСТЬ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ УКРАЇНИ В МИРОТВОРЧИХ МІСІЯХ ООН

### ◀ МІЖНАРОДНЕ ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ▶

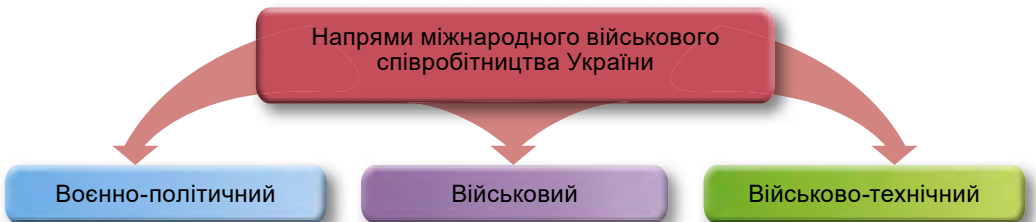
У сучасному світі кількість викликів та загроз безпеці постійно зростає, розширюється їх географія, вони набувають нових нетрадиційних форм. Найбільш актуальні з них – тероризм, піратство, розповсюдження зброї масового ураження, релігійний екстремізм. Для ефективної протидії цим загрозам необхідні об'єднані зусилля різних держав, зокрема і їхніх військових структур, тобто потрібне міжнародне військове співробітництво. Наша держава та її Збройні Сили також беруть активну участь у ньому.

Загалом *міжнародне військове співробітництво України* – це діяльність державних органів України та її Збройних Сил, що спрямована на встановлення довготривалих і стійких зв'язків з відповідними військовими структурами інших держав та міжнародних організацій. Воно здійснюється на взаємовигідній основі відповідно до загально визначених принципів і норм міжнародного права з метою створення сприятливих умов для забезпечення міжнародного миру та безпеки в регіоні та в усьому світі.

Метою міжнародного військового співробітництва України є:

- зміцнення воєнної безпеки держави, забезпечення її національних інтересів;
- створення і поширення у світі образу України та її Збройних Сил як надійного партнера з прогнозованою політикою;
- сприяння зміцненню воєнно-політичної і військової безпеки, стабільності в Центральноевропейському регіоні та в Європі в цілому;
- досягнення відповідності Збройних Сил України сучасним вимогам, забезпечення спроможності її військових формувань виконувати спільно з підрозділами збройних сил інших країн завдання, що відповідають інтересам національної безпеки та міжнародним зобов'язанням України;
- сприяння підвищенню науково-технічного та оборонно-промислового потенціалу України та її Збройних Сил;
- сприяння оснащенню Збройних Сил України сучасним озброєнням, військовою технікою, іншими видами військової продукції;
- сприяння розвитку експортного потенціалу військово-промислового комплексу України.

Основними напрямками міжнародного військового співробітництва України є воєнно-політичний, військовий, військово-технічний.



Це співробітництво може здійснюватися і за іншими напрямками, наприклад, воєнно-науковим, воєнно-економічним, екологічним тощо.

Розгляньмо детальніше основні напрями.

*Воєнно-політичне співробітництво* – напрям міжнародного співробітництва з реалізації державної політики в галузі безпеки й оборони з метою підвищення рівня гарантій воєнної безпеки України.

Основними завданнями воєнно-політичного співробітництва є:

- участь України в розробці та проведенні спільних з іншими державами заходів щодо запобігання виникненню конфліктів воєнного характеру, які можуть мати негативні наслідки для безпеки України;
- установлення та розвиток дружніх і взаємовигідних партнерських відносин зі збройними силами інших держав;
- забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України в галузі контролю над озброєннями, проведення заходів, спрямованих на розширення консультацій і діалогу щодо інцидентів воєнського характеру тощо;
- сприяння створенню довкола України надійної смуги миру і стабільності;
- підвищення прозорості шляхом обміну інформацією про збройні сили з іншими країнами, забезпечення політичного, демократичного контролю над збройними силами;
- забезпечення гарантії безпеки України від зовнішніх воєнних викликів і загроз, дійової підтримки України від міжнародних організацій та інших країн у разі посягання з боку будь-якої держави на її територіальну цілісність;
- визначення та обґрунтування воєнно-політичної доцільності участі Збройних Сил України в міжнародних миротворчих, гуманітарних, пошуково-рятувальних та інших операціях.

*Військове співробітництво* – напрям міжнародного співробітництва у сфері реформування і розвитку Збройних Сил України, воєнної науки, воєнської освіти, підготовки військ, їх взаємодії зі збройними силами інших країн для досягнення спроможності виконувати спільні завдання.

Конкретними і дієвими заходами воєнського співробітництва є участь частин і підрозділів Збройних Сил України в міжнародних воєнських навчаннях, наприклад багатонаціональні навчання «Сі Бриз».

Основними завданнями воєнського співробітництва є:

- набуття досвіду та підготовка підрозділів і особового складу Збройних Сил України до дій у складі об'єднаних міжнародних воєнських контингентів, призначених для виконання миротворчих, гуманітарних, пошуково-рятувальних та інших завдань;
- організація участі підрозділів Збройних Сил України в багатонаціональних миротворчих операціях (місіях) під егідою міжнародних організацій, спільних гуманітарних, пошуково-рятувальних та інших операціях;
- розвиток воєнного мистецтва шляхом взаємного обміну інформацією та поглядами із цих питань;
- розвиток та доведення до міжнародних стандартів системи воєнної науки, воєнської освіти та системи підготовки кадрів;
- отримання і використання світового досвіду створення сучасних збройних сил;
- упровадження новітніх технологій обробки інформації та підготовки рішень у систему управління Збройними Силами України;
- упровадження досвіду організації сучасної системи забезпечення Збройних Сил України;
- виконання завдань щодо організації контролю за станом навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки в ході діяльності Збройних Сил України;
- виконання завдань щодо контролю над озброєннями і роззброєнням та діяльністю військ;
- організація воєнської допомоги іншим державам відповідно до чинного законодавства України.



Спільні навчання військовиків України та США

*Військово-технічне співробітництво* – напрям міжнародного співробітництва у сфері експорту та імпорту продукції військового призначення, модернізації наявних і створення нових видів озброєнь і військової техніки.

Основними завданнями військово-технічного співробітництва є:

- участь в експорті та імпорті товарів військового призначення;
- участь у роботі з контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення;
- модернізація наявних та створення нових видів військової техніки, озброєнь шляхом участі у спільних проектах, науковій, науково-технічній, науково-виробничій, навчальній та інших видах кооперації з відповідними структурами інших держав;
- участь в організації надання консультаційних, маркетингових, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, юридичних послуг суб'єктам господарської діяльності інших держав та одержанні від них аналогічних послуг у межах, визначених законодавством.

#### ◀ УЧАСТЬ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ УКРАЇНИ В МИРОТВОРЧИХ МІСІЯХ ООН ▶

Одне з найголовніших завдань діяльності Організації Об'єднаних Націй (ООН) полягає в підтримці міжнародного миру та стабільності. Протягом десятиліть ООН допомагала зупинити численні міжнародні конфлікти, у тому числі й через проведення миротворчих місій у різних куточках світу, які здійснюються за рішеннями Ради Безпеки ООН згідно зі статутом цієї організації.

Обов'язковою умовою використання воєнної сили в миротворчих операціях є згода на це сторін, що конфліктують. Основним критерієм є те, що країна, воєнний контингент якої бере участь в операціях з підтримання

миру, повинен бути абсолютно нейтральним до кожної з ворожих сторін і мати при цьому лише одну мету – врегулювати конфлікт.

З огляду на зазначене, Україна, маючи позаблоковий статус, від самого початку свого незалежного існування активно виконує рішення Ради Безпеки ООН щодо участі в миротворчих місіях шляхом надання контингентів збройних сил, допомоги і відповідних засобів обслуговування, необхідних для підтримання миру й безпеки.

У Воєнній доктрині України зазначається, що Збройні Сили України, інші військові формування, правоохоронні органи спеціального призначення мають бути також готовими відповідно до рішень Ради Безпеки ООН та міжнародних договорів України до участі в багатонаціональних операціях з підтримання миру й безпеки та гуманітарних операціях, а також в антитерористичних операціях на території держави та поза її межами, заходах боротьби з піратством, неконтрольованим розповсюдженням зброї масового ураження, реалізації інших завдань, визначених законами України.

Участь України в миротворчих операціях розпочалась із затвердження Верховною Радою України Постанови від 3 липня 1992 р. № 2538-12 «Про участь батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії».

Для реалізації завдань миротворчої діяльності Збройних Сил України сформовано відповідну нормативно-правову базу. Її основу становлять Закони України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях», «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав», «Про ратифікацію Угоди між державами – учасницями Північноатлантичного договору та іншими державами, які беруть участь у програмі “Партнерство заради миру”, щодо статусу їхніх збройних сил та Додаткового протоколу до цієї Угоди» тощо.

У 1999 р. Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях». Відповідно до ст. 4 цього Закону «рішення про направлення миротворчого контингенту чи миротворчого персоналу для участі України у міжнародній миротворчій операції, а також за питань надання матеріально-технічних ресурсів та послуг приймає Президент України з одночасним поданням до Верховної Ради України законопроекту про схвалення рішення в частині щодо направлення миротворчого контингенту».

Упродовж останніх років Україна бере активну участь в операціях ООН з підтримання миру. Така діяльність Збройних Сил України не тільки підвищила авторитет держави у світі, а ще й принесла певні доходи до державного бюджету.

Беручи участь у миротворчих місіях під егідою ООН, український військовий контингент виконував найрізноманітніші функції:

- спостереження за дотриманням і виконанням угод про припинення вогню;
- патрулювання прикордонних районів країн;
- інформування про будь-які події, які можуть підірвати довіру та стабільність;
- відновлення інженерної інфраструктури;
- перевезення персоналу ООН і супровід гуманітарних вантажів;
- спостереження за дотриманням законності та прав людини;
- розмінування мінних полів та автомобільних шляхів;
- евакуація поранених;
- охорона місцевих релігійних та історичних пам'яток, мостів і джерел питної води тощо.



Українські миротворці в Ліберії

У 2017 р. військовослужбовці Збройних Сил України виконували завдання в десяти міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у восьми країнах світу та районі Аб'єй, а саме:

1. Місія ООН зі стабілізації в Демократичній Республіці Конго.
2. Місія ООН у Ліберії.
3. Операція ООН у Кот-д'Івуарі.
4. Багатонаціональні сили KFOR у Косові.
5. Місія ООН у Косові.
6. Місія ООН у Південному Судані.
7. Тренувально-дорадча місія НАТО «Рішуча підтримка» в Ісламській Республіці Афганістан.
8. Тимчасові сили ООН із забезпечення безпеки в Аб'єй.
9. Сили ООН з підтримання миру на Кіпрі.
10. Спільні миротворчі сили в зоні безпеки Придністровського регіону Республіки Молдова.

В Україні з 2003 р. 29 травня відзначається Міжнародний день миротворців ООН.

#### Формусмо компетентності



Обґрунтуйте необхідність участі України в миротворчих операціях.

#### ◀ ФОРМАТИ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З НАТО ТА СТРУКТУРАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ ▶

*НАТО* (від англ. *North Atlantic Treaty Organization*) – міжнародна організація, військово-політичний союз держав Північної Америки і Європи, які об'єднали свої зусилля з метою створення колективної оборони і збереження миру та безпеки.

Відповідно до договору про створення НАТО, збройний напад на одного або на кількох членів цієї організації розглядатиметься як напад на всіх членів. У разі здійснення такого нападу кожна з країн – членів НАТО надасть допомогу, включаючи і збройну, тій країні або країнам, які зазнали нападу. Такі серйозні гарантії безпеки, територіальної цілісності, недотор-

канності кордонів та державного суверенітету не дає жодна з наявних на сьогодні колективних систем безпеки.

Ураховуючи цей факт і те, що в країнах – членах НАТО дотримуються цінностей демократії, індивідуальної свободи, верховенства права та мирного розв'язання суперечок, Україна взяла курс на набуття членства в цьому союзі.

Основоположними документами, що визначають відносини між Україною та НАТО на сучасному етапі, є Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору (09.07.1997 р.) та Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство (21.08.2009 р.).

Важливим системним документом розвитку співробітництва з НАТО і важливим інструментом здійснення реформ в Україні за підтримки Альянсу є Річні національні програми (РНП) співробітництва Україна – НАТО, які розробляються з 2009 р. Президент України затверджує РНП та підготовлений урядом План заходів щодо її виконання. Програма та План містять 5 розділів: політичні та економічні питання, оборонні й військові питання, ресурсні питання, питання безпеки та правові питання.

До реалізації РНП та Плану залучаються центральні органи виконавчої влади, інші органи державної влади, неурядові організації. За підсумками виконання РНП сторона НАТО готує оцінку та рекомендації, які враховуються при підготовці РНП на наступний рік.

23 грудня 2014 р. Верховна Рада України ухвалила рішення про відмову України від позаблокового статусу, який виявився неефективним у контексті забезпечення держави від зовнішньої агресії та тиску. Цього дня були внесені відповідні зміни в Законі України «Про основи національної безпеки України» та «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Відповідно до цих змін відновлено курс на інтеграцію України з НАТО. Основним напрямом державної політики з питань національної безпеки і основними принципами зовнішньої політики України визначено поглиблення співробітництва з НАТО з метою досягнення критеріїв, необхідних для членства в цій організації.

Незважаючи на те що Україна поки не є членом НАТО, вона активно співпрацює із цією організацією. Наша країна є єдиною країною – партнером НАТО, що бере участь у всіх основних поточних миротворчих місіях під її провідом, наприклад в Афганістані та Косові. Від НАТО та її держав-членів в Україну надходить матеріально-технічна, дорадча та тренувальна допомога, яка вкрай потрібна для забезпечення безпеки й оборони нашої держави.

Україна та НАТО в подальшому розвиватимуть такі напрями співпраці:

- реформування сектору безпеки та оборони України у військовій і військово-технічній сферах;
- співпраця у військово-технічній галузі;
- співпраця у сферах науки та захисту довкілля;
- співпраця в подоланні загроз невоєнного характеру.



Військово-технічне співробітництво України з країнами НАТО. Потенціал та реалії. 2014 р. Обкладинка

Україна є учасницею *Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)* з 30 січня 1992 р.

ОБСЄ є найбільшою регіональною організацією, яка об'єднує 57 держав Європи, Центральної Азії та Північної Америки для розвитку політичного діалогу та співробітництва у сфері безпеки. Регіон відповідальності Організації охоплює Європу, Далекий Схід, Центральну Азію та Північну Америку.

До основних напрямів діяльності Організації належать питання, що стосуються безпеки, співробітництва в галузі економіки, науки, технологій та довкілля, а також у гуманітарній та інших сферах (права людини, інформація, культура, освіта).

Перебуваючи у складі ОБСЄ, Україна має в цій організації такі пріоритети діяльності:

- зміцнення потенціалу ОБСЄ як платформи для політичного діалогу та інструменту раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання кризових та конфліктних ситуацій і постконфліктного відновлення;
- відновлення дотримання Російською Федерацією основоположних принципів діяльності ОБСЄ, закріплених у Гельсінському заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) 1975 р., та зобов'язань у рамках ОБСЄ внаслідок військової агресії на Сході України, окупації та анексії Автономної Республіки Крим; засудження викрадення та незаконного утримування українських громадян у Росії;
- сприяння процесу пошуку моделей мирного врегулювання Придністровського конфлікту;
- забезпечення посередницької ролі ОБСЄ в рамках урегулювання Грузинського та Нагірно-Карабаського конфліктів;
- посилення потенціалу ОБСЄ в боротьбі з транснаціональними викликами та загрозами безпеці (боротьба з проявами тероризму, незаконним обігом наркотиків, організованою злочинністю, протидія загрозам, що надходять з кіберпростору);
- подальша розбудова та зміцнення в рамках ОБСЄ діалогу з питань енергетичної безпеки.

Україна приділяє також особливу увагу питанням розвитку співробітництва між державами-учасницями у сфері захисту навколишнього середовища, протидії торгівлі людьми, просуванню терпимості й недискримінації, утвердженню свободи слова, проблемам національних меншин у міждержавних відносинах.

Наша держава активно співпрацює з усіма інститутами Організації, якими є:

- *саміти* – представницькі форуми за участю глав держав та урядів країн – учасниць Організації;
- *Рада міністрів ОБСЄ* – центральний директивний та керівний орган ОБСЄ, у засіданнях якого беруть участь міністри закордонних справ держав – учасниць;
- *Постійна Рада ОБСЄ* – постійно діючий орган, у рамках якого на рівні постійних представників держав-учасниць проводяться політичні консультації, ухвалюються рішення з усіх питань поточної діяльності ОБСЄ;
- *Форум зі співробітництва в галузі безпеки* проводить свою роботу на постійній основі. Він складається з представників делегацій держав – учасниць ОБСЄ, займається обговоренням питань контролю над озброєннями, роззброєння, зміцнення заходів довіри та безпеки;
- *Парламентська Асамблея ОБСЄ*, до складу якої входять представники національних парламентів країн – учасниць Організації;

● *Секретаріат ОБСЄ* – здійснює керівництво роботою місій та центрів Організації, що розгорнуті в державах-учасниках, обслуговує діяльність інших керівних органів ОБСЄ, забезпечує проведення різноманітних конференцій, займається адміністративно-бюджетними питаннями, кадровою політикою, відповідає за зв'язок із міжнародними організаціями, пресою тощо;

● *Діючий Голова ОБСЄ* – відповідає за загальну координацію та консультації з питань поточної політичної діяльності Організації;

● *Бюро з демократичних інститутів і прав людини* – сприяє проведенню демократичних виборів у державах-учасниках, включаючи направлення спостережних місій, а також надає практичну допомогу в утвердженні демократичних інститутів та прав людини, зміцненні громадянського суспільства та верховенства права;

● *Верховний комісар у справах національних меншин* – забезпечує раннє попередження конфліктів, пов'язаних із проблемами національних меншин;

● *Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ* – сприяє виконанню країнами-учасниками своїх зобов'язань у галузі свободи засобів масової інформації;

● *Місія ОБСЄ* – представники організації, що виконують певне її доручення. Враховуючи факти порушення суверенітету й територіальної цілісності України Російською Федерацією, 21 березня 2014 р. держави – учасниці ОБСЄ ухвалили рішення про направлення в Україну Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ (СММ ОБСЄ). Це місія неозброєних цивільних спостерігачів ОБСЄ, яка тимчасово проводить моніторинг та звітує про ситуацію з дотримання прав людини та гуманітарну ситуацію як у зоні конфлікту на Донбасі, так і по всій території України.

#### ◀ ПЕРСПЕКТИВИ ВСТУПУ УКРАЇНИ В НАТО ▶

В установчому документі НАТО (ст. 10 Північноатлантичного договору) проголошується, що кожна європейська держава, яка здатна розвивати принципи цього Договору і сприяти безпеці в Північноатлантичному регіоні, може бути запрошена до приєднання до НАТО.

Україна на рівні законів закріпила своє прагнення набуття членства в НАТО.

Для того щоб держава стала членом альянсу, вона має відповідати стандартам та принципам, які є умовою набуття членства в цій організації, та пройти кілька стадій (перемовини, перебування у статусі кандидата на вступ у НАТО, що полягає у приєднанні до Плану дій щодо членства в НАТО).

Країна, яка бажає стати членом альянсу, зокрема, повинна:

● розв'язувати міжнародні суперечки мирним шляхом;

● демонструвати відданість принципам верховенства права та прав людини;

● розв'язувати мирним шляхом міжетнічні конфлікти і зовнішні територіальні суперечки, спірні питання внутрішньої юрисдикції, відповідно до принципів ОБСЄ;

● встановлювати належний демократичний та громадський контроль над своїми збройними силами;

● утримуватися від загрози силою чи застосування сили;

● надавати інформацію про стан економіки та бюджету країни;

● робити необхідний організаційний, економічний і військовий внесок у діяльність НАТО, у тому числі шляхом участі в місіях НАТО.

Членство України в НАТО матиме велике цивілізаційне значення для нашої держави. Адже входження до альянсу означатиме приєднання до сім'ї народів зі спільними демократичними цінностями, які цілком поділяє український народ.



Членство в НАТО зможе надати нам такі переваги:

- участь у процесах вироблення і прийняття рішень, спрямованих на подальший розвиток європейської та євроатлантичної безпеки;
- отримання безпрецедентних гарантій забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності;
- підвищення інвестиційної привабливості для міжнародних інвесторів.

### Словник термінів



**KFOR** (англ. *Kosovo Force*) – міжнародні сили під керівництвом НАТО, відповідальні за забезпечення стабільності в Республіці Косово.

### ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗАСВОЄННЯ МАТЕРІАЛУ



1. Яка мета міжнародного військового співробітництва України?
2. Схарактеризуйте кожний з напрямів міжнародного військового співробітництва України.
3. Які основні нормативно-правові документи регулюють миротворчу діяльність Збройних Сил України?
4. Яке призначення НАТО?

### Формуємо компетентності



1. Проведіть диспут на тему: «Перспективи вступу України в НАТО». Як ви оцінюєте ці перспективи?
2. Підготуйте медіапроект про участь України в миротворчих місіях ООН.



## Розділ 2

# ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ НА ЗАХИСТІ ВІТЧИЗНИ

### § 3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА З ВІЙСЬКОВИХ ПИТАНЬ. ВІЙСЬКОВА ПРИСЯГА ТА ВІЙСЬКОВА СИМВОЛІКА УКРАЇНИ

#### ◀ НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА З ВІЙСЬКОВИХ ПИТАНЬ ▶

До військових належать питання, які пов'язані з військовим будівництвом, підготовкою і діями Збройних Сил України в мирний і воєнний час та підготовкою населення країни на випадок війни.

В Україні існує досить розвинена нормативно-правова база, що регулює відносини у військовій сфері діяльності нашої держави. Під цією базою будемо розуміти сукупність нормативно-правових актів (законів та підзаконних актів), ухвалених компетентними органами.

Центральне місце серед нормативно-правових актів з військових питань посідає Конституція України. В її нормах викладено основні засади захисту суверенітету й територіальної цілісності України, військового будівництва, використання Збройних Сил України (ст. 17), закріплено конституційний обов'язок громадян щодо захисту Вітчизни (ст. 65), визначено повноваження Верховної Ради України (ст. 85) та Президента України (ст. 106) з військових питань тощо.

Основне навантаження щодо регулювання суспільних відносин у військовій сфері припадає на Закони України. До них, зокрема, належать:

- *Закон України «Про оборону України»*. Він установлює засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони;

- *Закон України «Про Збройні Сили України».* Закон визначає функції, склад Збройних Сил України, правові засади їх організації, діяльності, дислокації, керівництва та управління ними;

- *Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу».* Здійснює правове регулювання відносин між державою і громадянами України у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України, а також визначає загальні засади проходження в Україні військової служби;

- *Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».* Цей закон визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, устанавлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їхнього конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини в цій галузі;

- *Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».* Закон встановлює правові основи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, визначає засади організації цієї роботи, повноваження органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також обов'язки підприємств, установ і організацій незалежно від форми повноваження і відповідальність посадових осіб та обов'язки громадян щодо здійснення мобілізаційних заходів;

- *Закон України «Про державне оборонне замовлення».* Цей Закон визначає загальні правові засади планування і формування державного оборонного замовлення та регулює особливості відносин, пов'язаних з визначенням та здійсненням процедур закупівлі продукції, виконанням робіт та наданням послуг оборонного призначення.

Військові питання регулюються також такими Законами України: *«Про альтернативну (невійськову) службу»*; *«Про використання земель оборони»*; *«Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України»*; *«Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей»*; *«Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»*; *«Про правовий режим воєнного стану»*; *«Про правовий режим майна у Збройних Силах України»*; *«Про участь України в міжнародних миротворчих операціях»* та ін.

На виконання своїх повноважень Президент України видає два види правових актів з військових питань: укази і розпорядження.

Укази – це нормативно-правові чи індивідуально-владні акти, які видає Президент України на виконання Конституції та законів України, наприклад, *Указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008 «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України».*

Розпорядженнями Президента України оформляються, зокрема, доручення Міністру оборони України, наприклад *Розпорядження Президента України від 24.09.2014 р. № 1041/2014-рп.* Цим розпорядженням доручено Міністру оборони України



Законодавство України з питань військової сфери

забезпечити направлення в район проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях для проходження військової служби військових комісарів районів, міст, областей, міста Києва та призначення на посади військових комісарів, що вивільняються, військовослужбовців – учасників антитерористичної операції, які зазнали поранення, іншого ушкодження здоров'я та визнані військово-лікарськими комісіями придатними за станом здоров'я для проходження військової служби.

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає з військових питань постанови і розпорядження, наприклад, *Постанова Кабінету Міністрів України від 01.12.2016 р. № 921 «Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних»;*

*Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.01.2016 р. № 10-р «Про затвердження плану міжвідомчих заходів з адаптації до мирного життя учасників антитерористичної операції».*

Відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Компетентні державні органи України уклали такі договори і з військових питань, наприклад, *Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо реалізації програм та проектів міжнародної допомоги у військовій сфері від 08.12.1999 р.* (Угоду ратифіковано Законом 2079-14 від 02.11.2000 р.), *«Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї і про її знищення»* (Угоду ратифіковано Верховною Радою України 16.10.1998 р.).

До нормативно-правової бази з військових питань також належать численні накази міністерств та інших органів виконавчої влади, виданих у межах їхніх повноважень.

#### ◀ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ▶

Згідно зі ст. 65 Конституції України, громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

На виконання конституційних норм Верховною Радою України 25.03.1992 р. ухвалено Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» (далі в цьому параграфі – Закон).

Відповідно до ст. 2 Закону, *військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних з обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.*

Проходження військової служби є складовою частиною виконання громадянами України військового обов'язку. Особи, які проходять військову службу, називаються військовослужбовцями.

Як бачимо з визначення військової служби, військовослужбовцями можуть бути не тільки громадяни України, але й іноземці та особи без громадянства. Останні проходять військову службу на добровільних засадах (за контрактом), на них, на відміну від громадян України, не поширюється військовий обов'язок.

На військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань не поширюється дія Закону України «Про державну службу». Це, своєю чергою, означає, що військовослужбовці не є державними службовцями.

Військовій службі притаманні такі особливості:

- відповідність військовослужбовця медичним вимогам;
- обов'язковість складання громадянином України Військової присяги (іноземець або особа без громадянства, який (яка) вперше приймається на військову службу до Збройних Сил України, бере офіційне зобов'язання неухильно дотримуватися Конституції та законів України, сумлінно виконувати обов'язки військової служби);
- відносини, пов'язані з проходженням військової служби, регулюються Законом та іншими нормативно-правовими актами;
- підвищена обов'язковість вимог військової служби;
- більш сувора відповідальність за службові правопорушення;
- чітка службова підпорядкованість вимогам командирів і начальників;
- наявність військових звань;
- наявність військової форми одягу і знаків розрізнення.

Громадяни України проходять військову службу *за призовом* або в добровільному порядку (*за контрактом*).

У зв'язку із цим Закон визначає такі види військової служби:

а) за призовом:

- *строкова військова служба*. На строкову військову службу призиваються придатні для цього за станом здоров'я громадяни України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років, та старші особи, які не досягли 27-річного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову військову службу. Строки проведення призову громадян України на строкову військову службу визначаються Указом Президента України. Він публікується в засобах масової інформації. Призовники, яким надійшла повістка районного (міського) військового комісаріату на прибуття до призовної дільниці для проходження призовної комісії, зобов'язані прибути в пункт і у строк, зазначені в повістці.

Призовникам за рішенням районної (міської) призовної комісії надається відстрочка від призову на строкову військову службу за сімейними обставинами, станом здоров'я, для здобуття освіти та продовження професійної діяльності. Закон також визначає випадки звільнення від призову на строкову військову службу в мирний час.

Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» передбачено, що замість проходження строкової військової служби деякі громадяни можуть проходити альтернативну (невійськову) службу. Право на таку службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до релігійних організацій, які діють згідно із законодавством України, віровчення яких не допускає користування зброєю;

- *військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період*. Цей призов застосовується в разі виникнення кризової ситуації в державі, що загрожує її національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення воєнного стану;

- *військова служба за призовом осіб офіцерського складу*. Таку службу впроваджено з метою допідготовки та перепідготовки офіцерів запасу за визначеними військовими спеціальностями, набуття ними практичного досвіду;

б) за контрактом:

- *військова служба за контрактом осіб рядового складу*;
- *військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу*;
- *військова служба за контрактом осіб офіцерського складу*.

На військову службу за контрактом приймаються громадяни, які пройшли професійно-психологічний відбір і відповідають установленим вимогам проходження військової служби.

Окремим видом військової служби, який не можна повною мірою зарахувати ані до служби за призовом, ані до служби за контрактом, є *військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки.*

Посади, що підлягають заміщенню військовослужбовцями рядового, сержантського і старшинського складу Збройних Сил України, можуть заповнюватися іноземцями та особами без громадянства шляхом прийняття таких осіб на військову службу за контрактом.

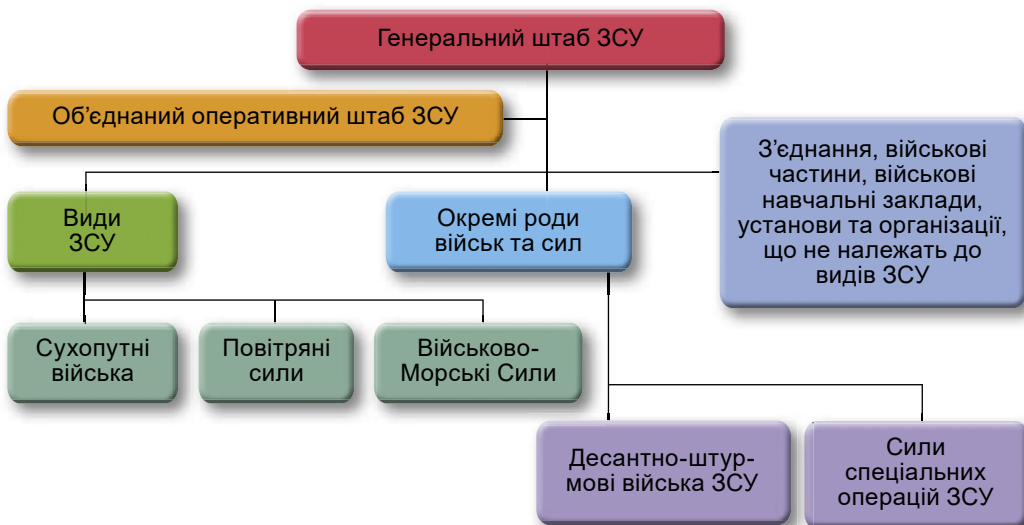
Крім Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», правове регулювання військової служби закріплене в Законах України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», інших законах України, а також ухвалених відповідно до них указів Президента України, нормативних актах Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств, а також міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

#### ◀ СТРУКТУРА ТА ЗАВДАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ▶

Сучасні Збройні Сили нашої держави являють собою могутню силу, здатну забезпечити захист України від зовнішніх загроз. Вони із честю виконують визначені завдання, зокрема щодо стримування збройної агресії проти України, прикриття важливих об'єктів держави, угруповань своїх військ від ударів противника.

Ефективному виконанню завдань, поставлених перед ЗСУ, сприяє продумана політика держави щодо структури, комплектування та забезпечення Збройних Сил.

Відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України», ЗСУ мають таку загальну структуру:



Організаційна структура Збройних Сил України

*Генеральний штаб ЗСУ* – головний орган військового управління.

Основними завданнями Генерального штабу ЗСУ є:

- участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері оборони, стратегії воєнної безпеки;
- стратегічне планування застосування Збройних Сил, інших військових формувань, правоохоронних органів, Держспецтрансслужби і Держспецзв'язку, координація їх підготовки до виконання завдань у сфері оборони, організація стратегічного розгортання Збройних Сил, інших військових формувань, організація територіальної оборони та оперативного обладнання території держави;
- безпосереднє військове керівництво Збройними Силами;
- організація і контроль за здійсненням заходів, спрямованих на підтримання військ (сил) Збройних Сил та інших військових формувань і правоохоронних органів, Держспецтрансслужби і Держспецзв'язку в постійній бойовій та мобілізаційній готовності.

*Об'єднаний оперативний штаб ЗСУ* – орган управління міжвидовими та міжвідомчими угрупованнями військ (сил). На нього покладені функції з оперативного планування застосування, ведення поточних операцій і управління угрупованнями військ. Тобто функції формування, підготовки та розвитку військ покладаються на Генеральний штаб і командування видів (родів) ЗСУ, а функції застосування переданих у підпорядкування військ здійснює Об'єднаний оперативний штаб ЗСУ.

*Види ЗСУ:*

*а) Сухопутні війська*

Сухопутні війська є головним носієм бойової могутності Збройних Сил незалежної України. Вони були сформовані на підставі Указу Президента України в 1996 р.

На теперішній час Сухопутні війська ЗСУ *організаційно складаються* з командування Сухопутних військ, оперативних командувань «Південь», «Північ», «Захід», «Схід» та частин безпосереднього підпорядкування командуванню Сухопутних військ. До складу Сухопутних військ також входять військово-навчальні заклади.

*Сухопутні війська поділяють на роди військ*: механізовані війська, танкові війська, ракетні війська й артилерія, армійська авіація, війська протиповітряної оборони Сухопутних військ, спеціальні війська (війська зв'язку, війська РХБЗ (радіаційного, хімічного та біологічного захисту України), війська радіоелектронної боротьби, інженерні війська).

*Механізовані війська* виконують завдання щодо утримання зайнятих районів, рубежів і позицій, відбиття ударів противника, прориву оборони противника, розгрому його військ, захоплення важливих районів, рубежів та об'єктів. Вони діють у складі морських і повітряних десантів. Механізовані з'єднання поряд з танковими використовуються для введення в прорив і розвитку успіху на велику глибину, для оточення й розгрому противника, переслідування ворога та виконання інших завдань.

*Танкові війська* є головною ударною силою сухопутних військ. Вони застосовуються переважно спільно з механізованими військами на головних напрямках і виконують такі основні завдання:

- в обороні – безпосередня підтримка механізованих військ при відбитті наступу противника й нанесенні контратак і контрударів;
- у наступі – нанесення потужних розсікаючих ударів на велику глибину, розвиток успіху, розгром противника в зустрічних боях і битвах.



Види бронетехніки: а – Т-64БМ «Булат»; б – БТР-4; в – БМП-1У; г – БРДМ-2

На озброєнні механізованих і танкових військ перебувають танки (Т-64Б, Т-64БВ, Т-64БМ «Булат», Т-84У «Оплот», Т-84БМ «Оплот»), бронетранспортери (БТР-60, БТР-70, БТР-80, БТР-3, БТР-4), бойові машини піхоти (БМП-1, БМП-1У, БМП-2), бойові розвідувальні машини й бойові розвідувально-дозорні машини (БРМ-1, БРДМ-2) та інше озброєння.

*Ракетні війська та артилерія* призначені для ураження живої сили, танків, артилерії, протитанкових засобів противника, авіації, об'єктів протиповітряної оборони (ППО) та інших важливих об'єктів.

На озброєнні ракетних військ та артилерії є ракетні комплекси оперативно-тактичних і тактичних ракет («Скад», «Точка»), реактивні системи залпового вогню («Смерч», «Ураган», «Град»), самохідні гармати («Гіацинт», «Піон», «Акація», «Гвоздика»), протитанкові засоби («Штурм», «Конкурс», «Рапіра»).

*Армійська авіація* призначена для дій в інтересах сухопутних військ. Вона веде розвідку, знищує бойову техніку та живу силу противника, здійснює вогневу підтримку під час наступу чи контратаки, висаджує тактичні десанти, доставляє у вказані райони бойову техніку та особовий склад, виконує інші важливі завдання.

Армійська авіація має на озброєнні вертольоти типу Мі-8, Мі-24 та їх модифікації.

*Війська ППО Сухопутних військ* призначені для прикриття військ від ударів противника з повітря в усіх видах бойових дій, при перегрупованні та розташуванні їх на місці.

На озброєнні військ ППО Сухопутних військ Збройних Сил України перебувають зенітні ракетні комплекси «Оса-АКМ», «Стріла-10», зенітні гарматно-ракетні комплекси «Тунгуска», переносні зенітні ракетні комплекси «Ігла» та «Ігла-1», зенітні артилерійські комплекси «Шилка» та ЗУ 23-2, радіолокаційні станції й рухомі пункти управління.

*Спеціальні війська* призначені для забезпечення бойової діяльності Сухопутних військ, вони мають у своєму складі розвідувальні, інженерні, топографічні частини та підрозділи, військові частини зв'язку, радіохімічного й бактеріологічного захисту та радіоелектронної боротьби.





а



б



в



г

Ракетний комплекс «Точка-У» (а); реактивна система залпового вогню «Град» (б); самохідна гармата «Акація» (в); протитанковий засіб «Конкурс» (г)

### б) Повітряні Сили (ПС)

Цей вид збройних сил призначений, спільно з військами ППО, для охорони повітряного простору держави, ураження з повітря об'єктів противника, авіаційної підтримки своїх військ (сил), висадки повітряних десантів, повітряного перевезення військ і матеріальних засобів та ведення повітряної розвідки.

До складу ПС належать *роди авіації*: бомбардувальна, винищувальна, штурмова, розвідувальна, транспортна авіація – та *роди військ*: зенітні ракетні та радіотехнічні війська.

Також до складу Повітряних Сил входять окремі військові частини й підрозділи спеціальних військ, а саме – розвідувальні, інженерні, радіаційного, хімічного й бактеріологічного захисту, зв'язку, автоматизованих систем управління та радіотехнічного забезпечення, радіоелектронної боротьби, метеорологічного забезпечення, частини матеріально-технічного і медичного забезпечення та інші.

На озброєнні Повітряних Сил перебувають літаки МіГ-29, Су-27, Су-25, Су-24, Су-24МР, Іл-76, Ан-24, Ан-26, Ан-72, Л-39, зенітні ракетні комплекси С-300 та «Бук» різних модифікацій.

Підготовка фахівців для Повітряних Сил здійснюється в одному з провідних навчальних закладів Збройних Сил України – Харківському національному університеті Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.

### в) Військово-Морські Сили (ВМС)

Військово-Морські Сили призначені для захисту суверенітету і державних інтересів України на морі, розгрому угруповань флоту противника у своїй операційній зоні самостійно та у взаємодії з іншими видами Збройних Сил України, сприяння Сухопутним військам України на приморському напрямку.



Вертоліт Мі-24

Організаційно ВМС включають Командування ВМС, військово-морські бази, надводні сили, морську авіацію, морську піхоту та ар-



Зенітні комплекси: а – «Оса-АКМ»; б – «Тунгуска»; в – «Ігла»; з – «Шилка»

тилерію, частини та підрозділи всебічного забезпечення, а також військові навчальні заклади.

*Високомобільні десантні війська (ВДВ)* призначені для вертикального охоплення противника та дій у його тилу.

ВДВ спроможні швидко реагувати на різноманітні загрози та виклики, виконувати завдання за призначенням в умовах, що характеризуються високими маневреністю та автономністю дій.

*Сили спеціальних операцій (ССО)* – підрозділи спеціально навчених фахівців, які мають спеціальні можливості у сферах розвідки, прямих акцій та військової підтримки для виконання складних, небезпечних, інколи політично чутливих операцій, що проводить командування ССО.

До типових завдань ССО належать:

- рейди та сучасні бойові дії;
- психологічні операції (*Psy-Ops*);
- здобуття розвідувальної інформації за лінією фронту;
- робота «цивільної адміністрації» (залучення на свій бік населення);



Літаки: а – Су-25, б – Су-27, в – Ан-72; з – зенітний ракетний комплекс «Бук»

- створення агентурних мереж;
- навчання іноземних армій, поліцейних і безпекових сил (так зване «примноження сили»);
- пошук, евакуація й доставка полонених, заручників;
- медична допомога;
- упровадження в структуру спецслужб і військових організацій з метою шпигунства або знищення людей, що загрожують національній безпеці держави (у тому числі й на території інших держав);
- підготовка до переворотів, повалення режимів;
- виявлення, ідентифікація та визначення цілей для власних засобів ураження;
- антитерористичні операції.

#### ◀ ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ ▶

Наказом Міністерства оборони України від 05.06.2014 р. № 360 затверджено Інструкцію про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів.

Відповідно до цього документа, *військово-професійна орієнтація молоді (ВПО)* – складова державної системи забезпечення зайнятості населення та військово-патріотичного виховання молоді, яка включає комплекс заходів соціально-психологічного, інформаційно-комунікативного характеру щодо формування військово-професійної спрямованості, поступового накопичення інформації та отримання нових даних про загальнолюдські, спеціальні здібності та професійну придатність громадянина до військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях держави, утворених відповідно до законів України.

Метою ВПО є надання майбутнім кандидатам на навчання у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів (ВНП ВНЗ) допомоги у виборі військової спеціальності, що найбільш відповідає їхнім здібностям, психологічним та особистісним якостям, які оцінюються у процесі військово-професійного відбору.

Військово-професійна орієнтація молоді включає: військово-професійне інформування; військово-професійні консультації; військово-професійний добір; військово-професійний відбір.



Харківський національний університет  
Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба



Курсанти під час  
навчально-тренувального збору

◀ ВІЙСЬКОВІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ,  
ПРАВИЛА ПРИЙОМУ, ПОРЯДОК ПІДГОТОВКИ ТА ВСТУПУ ДО НИХ ▶

ВВНЗ та ВВП ВНЗ України приймають на навчання за ступенем (освітньо-кваліфікаційним рівнем) бакалавра (спеціаліста) осіб із числа цивільної молоді, військовослужбовців строкової військової служби, військовослужбовців військової служби за контрактом та здійснюють підготовку для проходження військової служби за контрактом на посадах осіб офіцерського складу в Збройних Силах України.

Навчання військових фахівців у ВВНЗ та ВВП ВНЗ здійснюється за схемами підготовки «курсант» або «студент–курсант». За схемою «курсант» підготовка військових фахівців здійснюється в статусі військовослужбовця протягом усього строку навчання. Схема «студент–курсант» передбачає підготовку військових фахівців у статусі студента на молодших курсах та в статусі військовослужбовця на випускному курсі.

До ВВНЗ та ВВП ВНЗ, що здійснюють підготовку військових фахівців за схемою навчання «курсант», приймаються за власним бажанням громадяни України, які здобули повну загальну середню освіту, успішно пройшли вступні випробування та відповідають установленим вимогам проходження військової служби:

- особи із числа цивільної молоді та ліцеїсти віком від 17 до 21 року, у тому числі ті, яким 17 років виповнюється в рік зарахування на навчання;
- військовослужбовці, резервісти та військовозобов'язані віком до 23 років.

До ВВНЗ та ВВП ВНЗ, що здійснюють підготовку військових фахівців за схемою навчання «студент–курсант», приймаються громадяни України, які мають повну загальну середню освіту, успішно пройшли вступні випробування та відповідають установленим вимогам проходження військової служби:

- особи з числа цивільної молоді віком до 21 року;
- військовозобов'язані віком до 23 років.

Особи жіночої статі приймаються на навчання до ВВНЗ (ВВП ВНЗ) за спеціальностями підготовки, що відповідають військово-обліковим спеціальностям, визначеним у переліку військових посад осіб офіцерського складу, які можуть бути заміщені військовослужбовцями-жінками. Зазначений перелік спеціальностей визначається Міністерством оборони України.

Термін підготовки:

- офіцерів командного фаху – 4 роки;
- офіцерів інженерного та гуманітарного фахів – 5 років.

З переліком ВВНЗ та ВВП ВНЗ України можна, зокрема, ознайомитись на офіційному сайті Міністерства оборони України [www.mil.gov.ua](http://www.mil.gov.ua).

Правила прийому до ВВНЗ та ВВП ВНЗ затверджує керівник ВВНЗ (ректор ВНЗ, до складу якого входить ВВП ВНЗ) та погоджує директор Департаменту військової освіти та науки Міністерства оборони України.

Ці правила до 1 березня року вступу надсилаються до обласних військових комісаріатів та Київського міського військового комісаріату.

Особи із числа цивільної молоді, які виявили бажання вступити до ВВНЗ або ВВП ВНЗ, у період з 1 січня до 1 червня року вступу подають особисто заяву з додатками до районного (міського) військового комісаріату за місцем реєстрації. Попередня професійна діагностика та відбір вступників до ВВНЗ та ВВП ВНЗ із числа цивільної молоді та ліцеїстів проводяться у військових комісаріатах.

Документи на відібраних кандидатів, оформлені згідно з правилами прийому до ВВНЗ та ВНП ВНЗ, а також довідку про результати спеціальної перевірки районні (міські) військові комісаріати подають в обласні військові комісаріати, а останні – у відповідні ВВНЗ та ВНП ВНЗ в міру надходження, але не пізніше від 20 червня року вступу на навчання.

Приймальні (відбіркові) комісії ВВНЗ (ВНП ВНЗ) у тижневий строк після реєстрації документів розглядають документи кандидатів та приймають рішення про їх виклик для проведення вступних випробувань. Рішення оформляється протоколом засідання приймальної (відбіркової) комісії ВВНЗ (ВНП ВНЗ). Про прийняте рішення, час та місце прибуття для проходження вступних випробувань начальники ВВНЗ та ВНП ВНЗ повідомляють кандидатів до 25 червня року вступу особисто та через військові комісаріати.

Вступники із числа цивільної молоді направляються до ВВНЗ та ВНП ВНЗ районними (міськими) військовими комісарами. Після прибуття до навчального закладу вступники складають відповідні вступні випробування, визначені у правилах прийому (обов'язково проходять психологічне обстеження, оцінку рівня фізичної підготовленості та медичний огляд).

Накази про зарахування на навчання видають начальники ВВНЗ (ректори ВНЗ) з визначенням спеціальностей та спеціалізацій, за якими буде здійснюватися підготовка курсантів (студентів), на підставі рішення приймальної комісії до 15 серпня року вступу на навчання.

### Формуємо компетентності



**Робота в парах.** Обговоріть, якими якостями має володіти особа, яка бажає вступити до вищого військового навчального закладу.

### ◀ ІСТОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПРИСЯГИ, БОЙОВОГО ПРАПОРА, ВІЙСЬКОВОЇ СИМВОЛІКИ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ УКРАЇНИ ▶

#### *Історія походження військової присяги*

Ритуал складання військової присяги як клятви воїна на вірність своєму народові, Вітчизні існує з давніх-давен.

Ще в 480 р. до н. е. воїни спартанського царя Леоніда перед битвою з персами поклялися не відступати і в полон не здаватися. Усі вони загинули, але жоден не відступив і не здався в полон.

Обов'язкову присягу давали легіонери Риму. Перед головним знаменом воїн клявся вірно служити імператору, не покидати знамен легіону, шанувати римських богів, поважати традиції свого легіону.

На території сучасної України складання військової присяги започатковано у IX ст. з приходом на наші землі скандинавів. Саме від них було запозичено цей обряд. Вступаючи до дружини, воїни клялися князеві у своїй вірності, і після цього дружинники вважалися побратимами.

Ритуал складання військової присяги на вірність Україні вперше був проведений Легіоном Січових Стрільців 3 вересня 1915 р. Вступивши до Легіону, який входив до складу австрійської армії, новобранці зобов'язані були присягнути на вірність австрійському цісарю Францу Йосифу. Але добровольці таємно склали й іншу присягу – на вірність Україні: *«Я, Український Січовий Стрелець, присягаю українським князям, гетьманам, Запорізькій Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму Рідному Краєві, боронитиму його перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої краплі крові».*

Подібно, в умовах окупації під час Другої світової війни, присягали на вірність українському народу вояки Української Повстанської Армії.

*Історія походження бойового прапора*

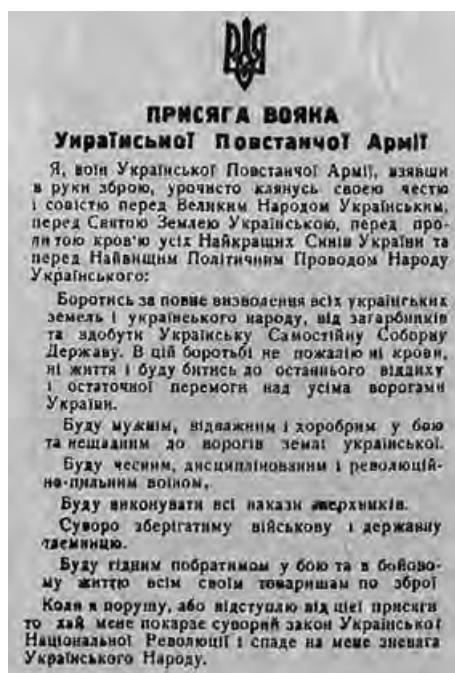
Прапор завжди вважався військовою святинєю, під якою об'єднуються вірні своєму обов'язку воїни, йдуть з ним у бій.

На сьогодні серед істориків нема єдиної думки щодо того, звідки до нас потрапила традиція використання бойового прапора. Одні з них вважають, що вона прийшла з кочівниками, інші – з варягами, треті є прихильниками теорії запозичення прапора у Візантії.

У додержавний період східні слов'яни для відзначення місця в бою князя-воєначальника спершу користувалися «чілкою стяговою» – піднятим на високій жердині жмутом трави чи пасмом кінського волосся.

Прапори часів Київської Русі складалися з древка, прикріпленого до нього шматка тканини (полотна) чи іншого предмета і верхівки, або наверх, насадженого на древо. Наверх стяга відіграло велику роль у визначенні приналежності загону.

Нижче від наверх прикріплювали бунчук, або «чілку стягову», – велику китицю, що облягала древо з усіх боків. Низ древо мав спеціальне вістря, або «втік», щоб легше було ввіткнути стяг просто в землю.



Офіційний текст присяги, затверджений Українською головною визвольною радою. Документ з архіву Центру досліджень визвольного руху



Похід Олега з дружиною на Царгород. Мініатюра з Радзивіллівського літопису



Прапор козацького війська



Прапор часів Гетьманщини

Колір прапора на Русі міг бути різним, але перевагу віддавали червоному. Окрім червоних, були прапори білі й блакитні, рідко – жовті, існували також кольорові сполучення. У період входження українських земель до складу Великого князівства Литовського на прапорах дружин українських земель у широкому вжитку було поєднання жовтого та блакитного кольорів.

Найдавніші прапорні полотнища були трикутно-клинові, досить довгі.

Стяг зазвичай охороняв спеціально призначений дружинник, який був авторитетним воїном, котрого історичні джерела називають «стяговником». Втрата стяга ставала ганьбою.

Військові прапори за княжої доби виконували ряд важливих функцій. Їх використовували передусім як умовні знаки: панування над країною, оволодіння містом чи фортецею, місцезнаходження полководця, управління битвою. Велике значення мали стяги на всіх етапах воєнних дій. Перед битвою, розміщені на видному місці, вони позначали пункт, де військо шикувалося в бойовий порядок.

Під час Національно-визвольної війни 1648–1657 рр. козацьке військо використовувало прапори (корогви) різного забарвлення із зображенням зірок, хрестів, місяців, гетьманських або земельних гербів.

Від другої половини XVII ст. з утвердженням у Гетьманщині сотенно-полкового устрою використовувалися полкові, сотенні, курінні та інші корогви, знамена й значки. Ордером гетьмана Кирила Розумовського в 1755 р. було уніфіковано порядок зображень елементів на сотенних і полкових прапорах – з лицевого боку фігурував національний герб (козак з мушкетом), а зі зворотного – знак відповідної сотні чи полку.



Прапор Українських Січових Стрільців



Історичний бойовий жовто-блакитний прапор УПА.  
Напис на прапорі: 2-й Гайдацький загін. Хай живе УПА!

У роки Першої світової війни прапор Українських Січових Стрільців був блакитним із зображенням архангела Михаїла з галицьким щитом у руках. На зворотному боці в обрамленому дубовим листям малиновому крузі – аббревіатура «УСС».

У квітні 1918 р. Військова рада УНР в Києві запровадила для всіх військових частин малиновий прапор. До сьогодні збереглося кілька таких знамен із синьо-жовтою частиною (криж). На малюнку зображено бойовий прапор 3-ї Залізної стрілецької дивізії Армії УНР 1919 р. У крижі на прямокутнику із синьої і жовтої смуг зображено тризуб.



Бойовий прапор 3-ї Залізної стрілецької дивізії Армії УНР

Солдати УПА під час Другої світової війни ходили в бій з жовто-блакитними прапорами та інколи використовували червоно-чорний.

#### *Історія походження військової символіки збройних формувань*

Під поняттям «військова символіка» розуміють усе, що використовується у військовій справі та має не конкретно-предметний, а символічний зміст. Військову символіку поділяють на декілька великих груп:

- військова емблематика;
- військова вексилологія;
- військова геральдика;
- військова сфрагістика.

*Військова емблема* (від грец. *emblema* – «вставка», «опукле зображення») – це символічне умовне зображення, що відображає певне поняття й означає належність військовослужбовців або військового майна до відповідного виду збройних сил, роду військ (сил), окремих об'єднань, з'єднань, військових частин, установ, закладів тощо, а також до окремих категорій військовослужбовців-спеціалістів. Часто військова емблема вказує також на державну належність військовослужбовця.

У сучасній українській армії до цієї групи належать:

- емблеми Збройних Сил України, емблеми Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, видів Збройних Сил України, родів військ (сил) та служб;
- емблеми військових частин;
- спеціальний комплекс емблем (емблематичних знаків), що використовуються як складова частина військової уніформи українських військо-



Військові нагороди: а – Галицький хрест; б – Хрест легіону Українських Січових Стрільців; в – Бойовий Хрест Українських Січових Стрільців; г – орден «За мужність»  
ґ – орден «Золота Зірка»





а



б



в



г



r



д

Козацькі військові символи: а – печатка із зображенням козака з мушкетом; б – пірнач; в – булава; г – бунчук; r – литаври; д – прапор

вослужбовців: кокарди, емблеми на головні убори, фурнітура, шитво на мундирах і головних уборах тощо;

- окремий розділ військової емблематики складають розпізнавальні знаки, що існують у вигляді спеціальних знаків, які наносять на техніку або пришивають на військову уніформу.

Іншими військовими символами є різноманітні прапори. Спеціальна історична дисципліна, об'єктами дослідження якої є військові прапори, корогви, знамена, штандарти тощо, називається *військовою вексилологією*.

У Збройних Силах України є такі об'єкти вексилології:

- прапори Збройних Сил України, Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, видів Збройних Сил України;
- Бойовий Прапор з'єднання або військової частини;
- штандарти Міністра оборони України, начальника Генерального штабу Збройних Сил України, командувачів Сухопутних військ, Повітряних Сил, Військово-Морських Сил Збройних Сил України;
- комплекс прапорів та вимпелів кораблів і суден Військово-Морських Сил Збройних Сил України;
- усі інші прапори Збройних Сил України.

До *військової геральдики* належать герби військових з'єднань, частин, установ, закладів, підрозділів.

Під *військовою фалеристикою* розуміють весь комплекс військових нагород, заохочувальних та ювілейних відзнак, знаків кваліфікації, що виконані у вигляді металевих нагрудних знаків.

*Військова сфрагістика* охоплює весь комплекс військових печаток, що використовується у Збройних Силах.

Українська військова символіка має давню і складну історію.

За часів Київської Русі великого поширення набув такий військовий символ, як прапор.

У XVI–XVIII ст. до козацьких військових символів (клеїнодів) належали: полкові прапори, сотенні значки, гетьманські бунчуки; військова музика – литаври; атрибути влади козацької старшини – булави гетьманів, пірначі полковників; тростини військових суддів, каламарі писарів.

У козаків у 1576 р. з'являється також печатка із зображенням козака з мушкетом. На печатках двадцяти гетьманів упродовж 1595–1764 рр. вирізьблювали цей образ. За Гетьманщини козак з мушкетом остаточно набуває ознак загальнонаціонального символу й утверджується як державний герб.

У період козацтва костюм не був носієм військових символів.

Військові емблеми використовувались Українськими Січовими Стрільцями в роки Першої світової війни.



Нагрудний знак «Українські Січові Стрільці». 1916 р.



«Чічка» на головний убір



Кокарда Українських Січових Стрільців

Нагрудний знак розробив до другої річниці Легіону Січових Стрільців художник і фотограф Юліан Буцманюк. Знак уособлює прагнення січовиків об'єднати всі українські землі в одну унітарну державу. На знаку використано зображення двох гербів: галицького – із зображенням лева та київського – з архангелом Михаїлом.

Січові стрільці носили на головних уборах кокарди та «чичку». Вона мала вигляд круглої розетки з тканини двох кольорів – синього і жовтого. Емблеми містилися на пряжках ременів січовиків.

У період Визвольних змагань за державність України (1917–1921 рр.) символіка української армії розвинулася від простої форми – жовто-блакитних пов'язок на рукаві – до цілком завершеного комплексу: було запроваджено однострій, розроблялась система нагород, прапори.

Символіка УПА опрацьовувалася у процесі збройної боротьби паралельно із становленням організаційної структури армії. В основу військової символіки закладено ідею української державності, яку символізували тризуб і жовто-блакитний прапор.

Сучасні українські військові символи наведено в додатку 1 до підручника.

◀ **ВІЙСЬКОВА ПРИСЯГА – КЛЯТВА НА ВІРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ, ЇЇ ЗНАЧЕННЯ, ПОРЯДОК ПРИЙНЯТТЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ** ▶

Кожен громадянин України, уперше вступаючи на військову службу до Збройних Сил України, особисто складає Військову присягу на вірність Українському народу і скріплює її власноручним підписом.

Військова присяга – документ юридичної сили, що має велике державне значення. У ній сформульовано найважливіші вимоги, які воїн має неухильно виконувати в інтересах національної безпеки України.



Пряжка ременя Українських Січових Стрільців

## ВІЙСЬКОВА ПРИСЯГА

*Я, (прізвище, ім'я та по батькові), вступаю на військову службу і урочисто присягаю Українському народові завжди бути йому вірним і відданим, обороняти Україну, захищати її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок, накази командирів, неухильно додержуватися Конституції України та законів України, зберігати державну таємницю.*

*Присягаю виконувати свої обов'язки в інтересах співвітчизників.  
Присягаю ніколи не зрадити Українському народові!*

### Формуємо компетентності



Користуючись мережею Інтернет, знайдіть і порівняйте перший текст військової присяги ЗСУ з нинішнім текстом.

З моменту складання присяги на військовослужбовця покладається вся повнота відповідальності за дотримання службових обов'язків, передбачених Конституцією України, законами, військовими статутами, наказами командирів і начальників. У разі невиконання цих обов'язків настає відповідальність, передбачена законодавством України.

Ст. 128 Статуту гарнізонної та вартової служб та ст. 335 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України забороняють призначати до варти та на бойове чергування військовослужбовців, які не склали Військової присяги.

Військову присягу складають військовослужбовці після проходження ними програми підготовки, вивчення основних положень військового законодавства України, військових статутів стосовно їхніх прав та обов'язків, виконання вправи стрільби зі стрілецької зброї.

День складання Військової присяги є святковим для військової частини. На цей урочистий захід за рішенням командира частини можуть бути запрошені близькі родичі військовослужбовців, які складають Військову присягу, а також інші гості.

Ритуал складання присяги розпочинається виступом командира військової частини про значення Військової присяги для сумлінного, самовідданого служіння Україні. Потім до військовослужбовців, які скла-

дають Військову присягу, звертаються представники вищого командування, ветерани Збройних Сил України, близькі родичі, офіцери та прапорціки військової частини, військовослужбовці строкової служби.

Після цього командир частини дає розпорядження командирам підрозділів приступити до складання військовослужбовцями Військової присяги. Після складання присяги списки з особистими підписами осіб, які склали Військову присягу, командири підрозділів урочисто вручають командирів військової частини.



Військовослужбовці складають присягу

Командир військової частини поздоровляє військовослужбовців зі складанням Військової присяги, а всю військову частину – з поповненням її особового складу. Після цього оркестр виконує Державний Гімн України.

Після виконання Державного Гімну України військова частина проходить урочистим маршем.

### ◀ БОЙОВИЙ ПРАПОР ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ – СИМВОЛ ЧЕСТІ, ДОБЛЕСТІ Й СЛАВИ ▶

Бойовий Прапор військової частини ЗСУ є символом честі, доблесті, слави й зобов'язує кожного військовослужбовця віддано служити Українському народові, мужньо, уміло й непохитно боронити Українську державу, не шкодуючи свого життя. Крім того, він є почесним знаком, що свідчить про належність військової частини до ЗСУ, визначає особливості її бойового призначення, історії та заслуг.

Бойовий Прапор вручається від імені Президента України після їх сформування таким військовим частинам: дивізіям, бригадам, полкам, окремим батальйонам, дивізіонам, авіаескадрильям, військово-навчальним закладам і навчальним частинам. Під час вручення військовій частині видається Грамота Президента України.

Бойовий Прапор закріплюється за військовою частиною на весь час незалежно від зміни її найменування і номера. Він завжди знаходиться зі своєю військовою частиною, а на полі бою – у районі бойових дій, у яких частина бере участь. Бойовий Прапор завжди перебуває під охороною варти, а під час винесення його до військової частини – під охороною прапороносного взводу.

Кожен військовослужбовець зобов'язаний як святиню оберігати Бойовий Прапор своєї частини. У разі його втрати командир військової частини і військовослужбовець, що є безпосередніми винуватцями цього, несуть відповідальність згідно із законом.

Указом Президента України від 20.06.2006 р. № 550/2006 затверджено опис і малюнок базового зразка Бойового Прапора військової частини (з'єднання) Збройних Сил України.



Базовий зразок Бойового Прапора військової частини (з'єднання) Збройних Сил України

### ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗАСВОЄННЯ МАТЕРІАЛУ



1. Яка існує ієрархія нормативно-правових актів з військових питань?
2. Поясніть особливості проходження військової служби іноземцями та особами без громадянства.
3. Чи є військовослужбовці державними службовцями? Відповідь обґрунтуйте.
4. Назвіть і схарактеризуйте види військової служби.
5. Поясніть структуру Збройних Сил України.
6. Назвіть види і роди Збройних Сил України. Схарактеризуйте кожен з них.
7. Назвіть основні напрями військово-професійної орієнтації учнів.
8. Який порядок підготовки до вступу до ВВНЗ та ВНП ВНЗ?
9. Розкажіть історію походження військової присяги, Бойового Прапора, військової символіки збройних формувань України.
10. Яким військовим частинам вручається Бойовий Прапор після їх формування?
11. Знайдіть опис Бойового Прапора військової частини й назвіть символ українського народу, зображений на ньому.

### Формуємо компетентності



1. Користуючись мережею Інтернет, знайдіть ВВНЗ та ВВП ВНЗ, які готують офіцерів для кожного з видів і родів військ ЗСУ.
2. Використовуючи додаткові джерела інформації, дізнайтеся, яку відповідальність несе призовник за ухилення від призову на військову службу.

## § 4. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

### ◀ ДОДЕРЖАВНИЙ ДАВНЬОСЛОВ'ЯНСЬКИЙ ПЕРІОД, АБО СЛОВ'ЯНСЬКЕ ВІЙСЬКО (III–IX ст. н. е.) ▶

У першому тисячолітті нашої ери східнослов'янські племена заселяли велику територію, на якій сформувалася давньоруська народність.

Праукраїнцями вважаються такі східнослов'янські племена:

- білі хорвати й лучани – у Галичині;
- дуліби й волиняни – над верхнім Західним Бугом;
- деревляни – у лісах по Горині, Прип'яті й Дніпру;
- поляни – над Дніпром, у теперішній Київщині;
- сіверяни й сівери – по Десні й лівих притоках середнього Дніпра (частково вважаються праросіянами);
- уличі – між Дністром та Бугом;
- тиверці – на південний захід від уличів, над Дністром, аж до Чорного моря;
- бужани – понад річкою Західний Буг.

У цих племенах військова організація була родоплемінною. Рід дбав про зброю та військове спорядження, забезпечував охорону осель і городищ від ворогів. Керував воїнами (у ті часи вони називались «воями») в бою воевода. Давньослов'янське військо мало примітивну організацію, просту зброю, слабку дисципліну. Разом з тим слов'янські вої дивували світ своєю сміливістю, силою, кмітливістю. Значний вплив на становлення і розвиток слов'янського війська мали нормани (варяги). За цей час вони впровадили в українське військо досконалішу зброю та обладунки (панцирі, металеві накладки на тіло, шолом на голову, довгий щит, меч, спис) і військове мистецтво (висока дисципліна, упорядкування війська, взаємовиручка в бою).

У період становлення класового суспільства слов'янські племена об'єднуються в союзи племен. Процес формування останніх був особливо інтенсивним у V ст. н. е. У таких союзах, утворених насамперед під час війни з метою оборони, велику роль відігравав військовий ватажок. Військовою силою союзу племен були всі боездатні чоловіки.

До VI–VII ст. належить виникнення *дружини*. Вона була постійною організацією професійних воїнів, які стояли поза общиною і над нею, організацією, згуртованою не родовими зв'язками, а спільністю військових і майнових інтересів та вірністю своєму ватажку.

Військовий ватажок великого союзу племен стає управителем – *князем*. Близьке оточення князя перетворювалося на його радників і намісників, дружина – на військову силу, що виконувала свої основні функції: придушення опору експлуатованих мас і ведення воєн.

### ◀ ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА ПЕРІОДУ КИЇВСЬКОЇ РУСИ ▶

*Військо періоду Київської Русі (IX–XII ст.)* складалося з трьох основних частин: великокнязівської дружини, дружин місцевих князів та інших феодалів; народного ополчення; найманих загонів.

Дружина була осердям війська. Вона поділялася на старшу і молодшу.

У перший період існування Київської Русі дружинний лад характеризувався тим, що дружинники постійно перебували поруч із князем, жили при його дворі, поділяли його інтереси, в усьому допомагали йому. Князі постачали дружину всім необхідним: їжею, одягом, зброєю. Вони вважали дружинників своїми радниками.

Основний контингент дружини – родова знать, але кожен, кого князь вважав цінним у ратній справі й пораді, міг бути включений до складу дружини. З рядів старшої дружини виходили найважливіші представники князівської адміністрації – посадники, тисяцькі та ін.

Молодші дружинники («отроки», «пасинки», «дитячі») постійно перебували при дворі князя, зближуючись зі слугами. З молодшої дружини виходили охоронці князя, а також призначалися нижчі посадові особи.

Представники верхівки старшої дружини із часом стали називатися боярами. Бояри створювали свої дружини. Відносини між ними й князем із часом переростали у васальні. Отже, колишні дружинники князя, перетворюючись у феодалів-васалів, приводили на війну свої дружини, феодалні ополчення, що склалися з міського населення, слуг, холопів і залежних селян.

З народних ополчень (воїв, або ратників) формувалася основна частина війська. Вони комплектувалися з вільних селян і містян у період воєн із зовнішнім ворогом, у випадках загрози державі.

Для проведення воєнних операцій великі князі залучали за плату іноземні наймані загони, які склалися з варягів, представників фінських і тюркських племен.

Військо поділялося на десятки, сотні, тисячі. Пізніше його почали поділяти на полки.

У ці часи були два основних роди війська: оружники і стрільці. Оружники мали на озброєнні панцир, шолом, щит, меч, спис, сокиру. Стрільці були озброєні тільки луком зі стрілами. До кінця XI ст. українське військо було пішим. Кіннота за своїм озброєнням поділялася на важку (воїни в панцирах, шоломах, зі списами і щитами) та легку (стрільці з луками).



Князь із дружиною

У цей період починає розвиватися й український військовий флот. Воєнні човни називалися лодіями. Були річкові й морські лодії, вони мали різні розміри і вміщували від 40 до 100 воїв.

Збиралося військо за наказом князя. Спеціальні військові тренування, маневри у війську не проводилися. Дорослі вдосконалювали свою майстерність у бою. Хлопці мали знати всі види зброї, уміти боротися, кидати спис, стріляти з лука, володіти мечем, шаблею, їздити верхи на коні. Після такої підготовки підлітків брали в бойові походи.

*Військо періоду феодальної роздробленості (30-ті роки XII – 40-ві роки XIII ст.)*

Неодмінним супутником роздробленості стали нескінченні кровопролитні феодальні війни («усобиці») за землю, робочі руки й політичний вплив. Військові сили почали розпорошуватися.

Об'єднання збройних сил кількох князівств Русі було можливим тільки в разі збігу інтересів їхніх правителів. Хоча збройні сили Русі періоду феодальної роздробленості стали дещо слабшими, ніж вони були в ранньофеодальний період, загальна кількість війська збільшилася. Війська окремих князівств у воєнний період налічували до кількох тисяч воїнів.

З великих князівств, які в цей час існували на території України, вирізнялося Галицько-Волинське, яке створив у 1199 р. Роман Мстиславич. Проіснувало воно до 1340 р.

Важливою ланкою в державній структурі Галицько-Волинської землі було військо. У період вторгнення іноземців до складу війська поряд з професійною дружиною входило народне ополчення. Піклуючись про посилення боєздатності збройних сил і прагнучи послабити власну залежність від великих феодалів, Данило Галицький (правитель Галицько-Волинського князівства) у середині 40-х років XIII ст. сформував регулярну піхоту («піщці») і переозброїв кінноту. Командував військом найчастіше сам князь, а також воевода, який призначався князем і був йому підпорядкований. Під час бойових дій князь міг скликати військову раду.

Коли Галицько-Волинська держава стала слабнути, цим скористалося Велике князівство Литовське й поступово з 1340 р. почало захоплювати спочатку білоруські, а потім – українські землі.

Князі захоплених литовцями українських земель перетворилися на удільних князів, залежних від великого князя литовського. Культура українців справила значний вплив на литовців. Вони переймали від українців військову організацію й способи оборони, особливості зведення фортець, традиції господарювання і владарювання. Удільним князям підпорядковувалися органи управління, а також військо.

### ◀ ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА ПЕРІОДУ КОЗАЧЧИНИ ▶

Люблінська унія 1569 р. об'єднала Польське королівство і Велике князівство Литовське в єдину державу – Річ Посполиту. Ця унія означала різке посилення влади польських феодалів над українським населенням. Наслідком Люблінської унії стало остаточне закріпачення українського селянства, політичне і національно-релігійне гноблення населення.

Посилення утисків українського народу викликало антифеодальну і національно-визвольну боротьбу українського народу. Найпоширенішою формою протесту стали масові втечі селян на східні й південно-східні землі. Вони засновували нові поселення – слободи, освоювали малозаселені землі й пустища. Такі втікачі називали себе *козаками*, тобто вільними людьми.

Так за дніпровськими порогами виникли невеликі козацькі укріплені містечка – січі, на базі яких утворився найбільший центр українського козацтва – Запорізька Січ, що стала головним центром боротьби народних мас України за свою національну незалежність.

Доступ до Січі був вільним. Прийняті до лав запорізького козацтва за-раховувалися за власним бажанням. Під час запису до куреня змінюва-лося прізвище новоприбулого й надавалося йому будь-яке нове ім'я, яке часто характеризувало передусім зовнішність людини. Це робилося для того, щоб приховати минуле прийнятих до Січі. Новачок ставав справжнім козаком лише тоді, коли осягав усі правила, умів підпорядковуватися ко-шовому отаману, старшині й усьому товариству.

Військо запорізьких козаків поділялося на січових і волосних козаків.

*Січові* козаки були справжнім цвітом козацтва. Ця частина козацтва постійно проживала в Січі по куренях, поділялася на «старше» і «мо-лодше». Січові козаки були неодружені.

*Волосні* козаки відрізнялися від січових тим, що мали власні сім'ї, господарство і постійно мешкали на околицях Січі, у запорізьких степах по хуторах і слободах. Вони мали доступ на Січ, проте не мали права там постійно перебувати.

Як військо, запорізька громада поділялася на 38 куренів. У запорізь-ких козаків слово «курінь» вживалося у двох значеннях: на позначення житла і самостійної частини війська.

Вищим органом козацького самоврядування, який вирішував найважли-віші питання, була загальна, або, як її називали, військова рада. На військо-вих радах порушувалися всі найважливіші питання життя Запорізької Січі: оголошувалася війна й укладався мир, оголошувалися військові походи, ка-ралася злочинці, обиралася й зміщувалася козацька старшина тощо.

У запорізького козацтва склалася своя адміністрація. Найважливішими її ланками у другій половині XVI – на початку XVII ст. були військові на-чальники, військові чиновники; похідні й паланкові начальники (табл. 1).

Таблиця 1

Адміністрація запорізького козацтва			
Військові начальники	Військові чиновники	Похідні начальники	Паланкові начальники
кошовий отаман, військовий суддя, військовий писар, військовий осавул, курінний отаман	довбиш, пушкар, тлумач, кантаржій, шафар, булавни-чий, бунчужний, хорунжий, чауші, канцеляристи	полковник, писар, осавул	полковник, осавул, писар, підосавул, підписарій

Кошовий отаман, військовий суддя, військовий писар та військовий осавул становили так звану *військову старшину*. У мирний час військова старшина займалася адміністративними й судовими справами Січі, а під час війни очолювала козаків.

*Кошовий отаман* (кошовий) – виборна службова особа в Запорізькій Січі, яка зосереджувала у своїх руках найвищу військову, адміністративну й судову владу. У воєнний час кошовий отаман був головним командиром і мав необмежену владу.

Кошових отаманів до середини XVII ст. часто називали гетьманами.

*Військовий суддя* був другою після кошового отамана посадовою осо-бою в Запорізькому війську. Його основний обов'язок – здійснення суду



над козаками. Крім цього, він періодично виконував обов'язки скарбника, призначав начальника артилерії та мав інші функції.

*Військовий писар* завідував канцелярією і вів усі письмові справи війська.

*Військовий осавул* стежив за дотриманням козаками порядку в Січі, а під час воєнних дій у військових таборах – за виконанням судових рішень кошового отамана й військової ради, провадив дізнання щодо злочинів, які були вчинені на території Січі, заготовляв продовольство для війська на випадок війни та ін.

Після запорізької військової старшини йшли *курінні отамани*. Посада курінного отамана також була виборною. Курінний отаман відав господарством, коштами куреня та здійснював управління його справами, зокрема, забезпечував свій курінь боєприпасами, харчами, включав новоприбулих до козацьких списків тощо.

За військовою старшиною йшли *військові чиновники*, головним завданням яких було надання допомоги військовій старшині у виконанні їхніх обов'язків.

*Військовий довбиш* відав полковими литаврами, якими збирали козаків на раду. Крім того, він був присутнім під час виконання судових вироків, забезпечував стягнення податків і торговельного мита.

*Військовий пушкар* завідував усією запорізькою артилерією, йому була підпорядкована військова в'язниця.

*Військовий тлумач* виконував обов'язки перекладача.

*Військовий кантаржій* був охоронцем військових мір та вагів, які були однакові для всього Запоріжжя.

*Військові шафари* збирали мито («перевізне») з купців на користь військової скарбниці на переправах через річки Дніпро, Буг, Самару.

*Військові булавничий, бунчужний і хорунжий* відповідно зберігали булаву, бунчуки як символ влади кошового отамана, а також військове знамено – корогву.

*Військові чауші* виконували функції посланників.

Безпосередньо за військовою старшиною стояла *старшина похідна і паланкова*. Вона вважалася вищою за рангом від військових чиновників, але на відміну від них діяла за межами Січі у своїх паланках (адміністративно-територіальна одиниця Запорізької Січі). Похідна старшина діяла під час війни. Похідний полковник був начальником певної частини війська, маючи під своїм командуванням кілька загонів козаків.

*Реєстрові козаки*

Уряд Речі Посполитої намагався поширити свою владу на Запорізьку Січ і приборкати непокірне козацтво.

У 1572 р. король Сигізмунд II Август видав універсал про прийняття на державну службу трьохсот низових козаків, які були занесені до особливого списку – реєстру, звідки й дістали назву *реєстрових*. Кожний з реєстрових козаків перебував на королівському утриманні й одержував плату. Остаточо реєстрове козацьке військо сформувалося в 1578 р. Усі реєстрові козаки отримували грошову винагороду і право на освоєні ними землі. Гетьманом реєстру був призначений черкаський і канівський староста Вишневецький. Були визначені його помічник і писар реєстру. Реєстрові мусили беззаперечно виконувати накази своїх начальників і нести службу там, де їм накажуть.

Засновуючи реєстрове військо, уряд Речі Посполитої намагався використати його передусім для боротьби з народними масами України, а вже

потім для охорони кордонів. Це військо офіційно називалося «Військом його королівської милості Запорізьким».

Реєстр кількісно не був постійним і змінювався залежно від політичної ситуації, яка складалася на певний час.

В Україні було засновано шість реєстрових козацьких полків: Київський, Переяславський, Білоцерківський, Корсунський, Канівський і Черкаський. Полки, своєю чергою, поділялися на сотні.

Із цього часу козаками офіційно визнавалися лише ті, хто був занесений до реєстру. Усі інші, тобто основна козацька маса, лишалися начебто поза законом.

Верхівку реєстру посідала козацька старшина і заможне козацтво. Становище основної маси реєстрового козацтва було складним. Обов'язок відбувати на власні кошти нічим не обмежену військову службу, виступати в похід з конем, зброєю і військовим знаряддям вимагав від реєстрових козаків значних грошових витрат, а на час військових походів вони навіть передавали своє господарство в інші руки.

Вагомим чинником, котрий визначав настрої більшості реєстрових козаків, було те, що завжди існувала загроза скорочення реєстру і, як наслідок, покріпачення. Реєстрове козацтво, як і народні маси всієї України, болісно сприймало національно-релігійний утиск, що різко посилювався наприкінці XVI ст. Через це під час народних повстань кінця XVI – першої половини XVII ст. не тільки козацькі низи, а й козацька «середина» переходила на бік борців проти кріпацтва та іноземних гнобителів.

Таким чином, на початку XVII ст. в Україні існували три чітко не розмежовані категорії козаків: заможні реєстрові козаки, які служили уряду, запорожці, що жили поза межами Речі Посполитої, та найбільше козаків мешкало у прикордонних містах, вело козацький спосіб життя, але не мало офіційно визначеного статусу.

*Українське військо періоду Національно-визвольної війни 1648–1657 рр.*

Український народ не міг змиритися з польським пануванням і в січні 1648 р. почав війну проти Речі Посполитої. Основою військової сили в цій боротьбі були маси феодально залежного селянства. Запорізька Січ протягом усієї війни була центром підготовки військових кадрів, важливою тиловою базою повстанців.

У період 1648–1654 рр. формувалась українська національна держава на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким. Тоді в Україні діяла величезна, як на ті часи, збройна сила чисельністю 300–360 тис. осіб, яку називали козацтвом.

Збройні сили в період війни формувалися як з добровольців, так і з мобілізованих. Ухилення від мобілізації загрожувало смертною карою.

Б. Хмельницький дуже дбав про належну організацію і боєздатність збройних сил. Улітку 1648 р. він прийняв військовий статут – «Статті про устрій Війська Запорізького». Дисципліна у війську була суворою.

Першою перемогою українського козацько-селянського війська Богдана Хмельницького над військом Речі Посполитої була перемога в битві під Жовтими Водами (29.04–16.05.1648 р.), а вже 26 травня 1648 р. під Корсунем армія гетьмана розгромила головне військо Речі Посполитої. Блискучу перемогу українське військо здобуло в битві під Пилявцями (нині – село Пилява Старосинявського району Хмельницької області) у вересні 1648 р. Невмирущою славою покрили себе українські вояки в битві під Берестечком (18–30.06.1651 р.), хоча й зазнали в ній поразки.



Ю.О. Саницький. Битва під Жовтими Водами. 1999 р.

Після підписання між Росією та Україною договору в 1654 р. Україна ввійшла під протекцію Росії як незалежна держава з козацьким устроєм. Україна дістала право мати власне військо – 60 тис. реєстрових вояків. Це була постійна професійна армія, що виокремилася із 300-тисячної маси українців-патріотів, які боролися за визволення своєї землі. З червня 1654 р. українські й російські війська спільно розпочали воювати проти Речі Посполитої.

Прикладом вдалих бойових дій союзного війська була битва під Городком (осінь 1655 р.), у якій війська Речі Посполитої зазнали поразки.

Хмельницький значно збільшив чисельність реєстру – до 80–100 тис. вояків проти визначених 60 тис., що виправдовувалося потребами війни. Армія України стала однією з найсильніших армій Європи. Реєстровці мали кінноту, піхоту, артилерію, річково-морські підрозділи. Наприкінці життя гетьмана у складі армії з'явилися найманці – гвардійські частини – татарська і німецька.

Передчасна смерть Хмельницького 27 липня 1657 р. призупинила державотворчі процеси в країні, що в подальшому негативно відбилося на розбудові української національної держави та її збройних сил.

#### *Військо в період Руїни (1657–1687)*

Після смерті Б. Хмельницького в Україні настали тяжкі часи, які тривали багато років. Почалась міжусобна боротьба за владу, Україна була поділена на Лівобережну та Правобережну, країна занурилась у хаос. Історики називають цей період Руїною.

Такі обставини дуже полегшили Росії втручання у внутрішнє життя України, щоб посилити свій вплив на неї і підкорити її.

Прагнення царату обмежити вольності України не оминуло і її збройних сил. Український гетьман був зобов'язаний залучати козацьке військо до участі у воєнних походах росіян.

Реєстрове військо використовувалося також для охорони кордонів Росії, особливо на півдні. У цих походах козаки підкорялися російському командуванню. Росія вдавалася до заходів щодо зменшення козацького війська.

#### *Військо у XVIII ст.*

На початку XVIII ст. Лівобережжя, Слобожанщина та Запорізька Січ перебували у складі Російської імперії. Правобережжя залишилось у складі Речі Посполитої. У цей період Україна ще зберігала власні збройні формування. Однак з 1723 р. українське військо почало вливатися в російську армію. До кінця XVIII ст. цей процес в основному було завершено і Україна залишилася без власних збройних сил.

Військове формування запорожців було автономним підрозділом у збройних силах Росії. Царський уряд ставився до Запорізької Січі з упередженням і жахом. Проте військовий потенціал запорожців, їхня роль в охороні кордонів змушували Росію деякий час миритися з існуванням Січі.

Однак у 1709 р. за наказом російського царя Петра I Січ було все-таки зруйновано. Запорожці, які втекли від помсти самодержця, заснували поблизу Херсона, біля гирла Дніпра, так звану Олешківську Січ (нині – місто Олешки).

У 1734 р. імператриця Анна Іоанівна дозволила запорожцям, які втекли від переслідувань Петра I, повернутися й заснувати Нову Січ на річці Базавлук (Підпільна) поблизу Нікополя. Вона розташовувалася за кілька кілометрів від Старої Січі. Росія зобов'язувалася щороку виплачувати запорожцям кошти за несення військової та сторожової служби.

Нарешті, жах перед запорожцями, несприйняття їхніх демократичних порядків, які не вписувалися в систему самодержавства, досягли критичної точки. З серпня 1775 р. російська імператриця Катерина II видала маніфест, за яким Запорізьку Січ було зруйновано. За цим документом назва «запорізький козак» заборонялася.

#### Формуємо компетентності



Що вам відомо про зруйнування Запорізької Січі з курсу історії України?



С.М. Чайка. Зруйнування Січі. 2001 р.

◀ УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ  
ТА УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ У ВІЙСЬКОВИХ ПОДІЯХ ХХ СТ.  
ВИДАТНІ ВІЙСЬКОВІ ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ▶



Невідомий український  
січовий стрілець

У роки Першої світової війни (1914–1918) українці змушені були воювати брат проти брата як на боці російської, так і на боці австрійської армій.

*Українські Січові Стрільці*

У 1914 р. в Галичині, яка перебувала під владою Австро-Угорщини, утворилися загони Українських Січових Стрільців (УСС, «усуси») у складі австро-угорської армії. Вони сформувались із добровольців на заклик Головної Української Ради (ГУР, утворена 1 серпня 1914 р. у Львові), що була координаційним центром захисту інтересів українців Австро-Угорщини.

6 серпня 1914 р. у львівській газеті «Діло» з'явилося звернення ГУР «до всього українського народу», у якому проголошувалась необхідність утворювати полки українських добровольців під назвою «Українські Січові Стрільці». З великої кількості прибулих добровольців австрійська влада вибрала тільки 2500 осіб, яких було поділено на 10 сотень, по 250 стрільців у кожній.

Українські Січові Стрільці брали участь у багатьох боях проти російських військ. Першим успіхом Легіону УСС була перемога на горі Маківці 29 квітня – 3 травня 1915 р. Далі він відзначився в боях під Болеховом, Галичем, Завадовом і Семиківцями.

У липні 1915 р. було створено полк УСС із особовим складом 2200 вояків. Організаційно полк склався з двох куренів. Кожний курінь мав 4 сотні. Кількісний склад сотні коливався в межах 100–150 стрільців. Сотня складалася з 4 чот, кожна чота – з 4 роїв по 10–15 стрільців. Крім того, у сотні були кравець, швець, писар, помічник писаря, два телефоністи, п'ять осіб санітарної служби.

У серпні полк УСС уже був на фронті. До листопада 1915 р. під шаленим артилерійським вогнем вояки полку відбивали безперервні атаки супротивника. Людські втрати були такі великі, що залишки полку відвели на переформування в тил.

На фронт «усуси» повернулися на початку травня 1916 р. Протягом серпня-вересня цього самого року полк УСС знову брав участь у запеклих боях, стримуючи російську армію, яка здійснювала наступальну операцію (Брусилівський прорив). Гора Лисоня, на якій закріпилися «усуси», стала місцем їхньої героїської слави і непоправних втрат убитими, пораненими й військовополоненими. Потрапивши в оточення більших сил ворога, полк УСС перестав існувати. Лише 150 стрільцям і 16 старшинам удалось вирватися з оточення.

Залишки полку було виведено в тил та переформовано. На фронт під Бережани полк повернувся



Катерина Гладун,  
санітарка УСС. 1916 р.

в лютому 1917 р. Під час нового наступу російської армії на Південно-Західному фронті стрілецька частина ціною значних втрат утримувала фронт біля с. Конюхи на Бережанщині.

У березні–жовтні 1918 р. полк УСС у складі австро-німецьких військ здійснив похід у Наддніпрянську Україну (Жмеринка – Бірзула (нині – Подільськ) – Херсон – Нікополь – Олександрівськ). На початку жовтня 1918 р. УСС було передислоковано з Херсонщини на Буковину, у Чернівці.

Після утворення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у листопаді 1918 р. полк передислоковано до Львова, де він став ядром Галицької армії. УСС мали велике значення для відновлення військових традицій, зростання українського патріотизму, утвердження форми українського однострою (наприклад, вояки носили головний убір мазепинка) тощо.

#### *Армія УНР*

20 листопада 1917 р. після більшовицького жовтневого перевороту було проголошено Українську Народну Республіку (УНР) як автономну республіку у складі Російської республіки.

Український уряд відразу почав розбудову власного війська. У листопаді 1917 р. було створено Генеральний штаб на чолі з генералом Б. Бобровським. До складу уряду УНР – Генерального Секретаріату – увійшов Генеральний секретаріат з військових справ під керівництвом Симона Петлюри, що виконував функції військового міністерства. Тоді ж засновано українські військові навчальні заклади для підготовки молодих офіцерів.

У грудні 1917 р. формуються й перші суто українські регулярні частини – Курінь Січових стрільців, Гайдамацький кіш Слобідської України, 1-й Республіканський полк. 30 грудня 1917 р. С. Петлюра затвердив статут Армії УНР. У січні 1918 р. Центральна Рада (революційний парламент України) ухвалила «Закон про утворення Українського Народного Війська».

У цей самий час більшовицька Росія розв'язала агресію проти УНР. Після майже десятиденної оборони Києва від більшовицьких військ 8 лютого 1918 р. регулярні частини Армії УНР разом із загонами міліції відступили на Волинь.

Під кінець березня 1918-го Армія УНР зросла до 15 тис. бійців. Значну допомогу в її формуванні надав Союз Визволення України. Його стараннями із військовополонених-українців, що перебували в таборах Німеччини та Австро-Угорщини, протягом лютого–квітня 1918 р. було сформовано дві дивізії – «Синьожупанників» (1200 бійців) і «Сірожупанників» (4 тис. бійців). У квітні 1918 р. Армія УНР налічувала близько 56 тис. осіб.



Перша Українська «Синьожупанна» дивізія

29 квітня 1918 р. стався державний переворот, унаслідок якого в Україні встановився режим гетьмана Павла Скоропадського. Встановлення Гетьманату дещо змінило як ситуацію у військах, так і ставлення уряду до армії в цілому. Уряд Української Держави, яка постала на місці УНР внаслідок державного перевороту, дуже добре розумів значення регулярних збройних сил. Тому організація української боездатної армії, а також військово-морського флоту складала одне з основних завдань гетьмана П. Скоропадського. Однак, зважаючи на фактичну окупацію України німецькими та австрійськими військами, гетьманський уряд не міг діяти самостійно. Німецько-австрійське командування перешкодило формуванню українських військових частин: було демобілізовано дивізію «Синьожупанників» та роззброєно полк Січових стрільців.

14 листопада 1918-го розпочалося антигетьманське повстання, яким керувала Директорія, що проголосила відновлення УНР. Уже 14 грудня 1918 р. республіканські війська зайняли Київ. На той час Армія УНР досягла 300 тис. осіб.

Тим часом стратегічне становище УНР на зламі 1918–1919 рр. було критичним: країна опинилася в кільці фронтів. Їй загрожували російські більшовики, Добровольча армія Антона Денікіна, польські збройні сили та війська Антанти. У середині грудня було проведено реорганізацію вищих армійських установ: створено Оперативний штаб, запроваджено посаду Головного отамана. Ним став С. Петлюра. Армія УНР протягом 1918–1919 рр. брала участь у складній боротьбі як проти більшовицьких сил, так і проти сил Антанти, Польщі та Добровольчої армії.

Скориставшись катастрофічним становищем української регулярної армії, денікінці, більшовики та польські збройні сили розпочали активні дії. У середині листопада 1919 р. частини Армії УНР потрапили в оточення в районі Чорторії та Любара (нині – Житомирська область). Розуміючи всю складність ситуації, уряд УНР та українське військове командування 4 грудня 1919 р. ухвалили рішення про перехід до партизанської боротьби проти окупантів.

Ведучи боротьбу з більшовиками, уряд УНР прагнув заручитися підтримкою польських збройних сил. Із цією метою у квітні 1920 р. у Варшаві було підписано договір між Польщею та УНР. За умовами договору польський уряд визнавав незалежність УНР та Директорію УНР на чолі із С. Петлюрою. Складовою частиною договору була військова конвенція, яка передбачала початок спільних українсько-польських воєнних дій на території України.

Після укладення Варшавського договору між Польщею і УНР польські війська у квітні 1920 р. розпочали наступ на Київ. Разом з польськими підрозділами наступ вели частини Армії УНР у складі двох стрілецьких дивізій. Одночасно рейдуючі з'єднання, за наказом Головного отамана С. Петлюри, почали пробиватися на Захід, щоб об'єднатися з українськими частинами. На початку травня 1920 р. в районі Ямполья відбулося з'єднання всіх частин Армії УНР.

У вересні 1920 р. українські збройні сили склалися із 7 дивізій: Запорізької, Волинської, Залізної, Херсонської, Січової, Київської, Окремої кінної – та кінно-гарматного дивізіону. Частини Армії УНР, що налічували 25 тис. бійців, займали позиції по лінії Шаргород–Бар–Літин (нині – Вінницька область). Воєнні дії на польсько-радянському фронті були припинені з підписанням радянсько-польського перемир'я 12 жовтня 1920 р. Уже наступного дня в районі Шаргорода підрозділи Червоної армії підступно контратакували українські дивізії, які після двох тижнів важких боїв відступили на територію Галичини. У березні 1921 р. в Ризі між Польщею, з

одного боку, та РРФСР і УСРР – з другого, було підписано Ризький мирний договір, за яким фактично скасовувався Варшавський договір між УНР та Польщею, а воєнні дії на більшовицько-польському фронті припинялися.

23 лютого 1921 р. за наказом С. Петлюри був організований Український партизансько-повстанський штаб, який очолив генерал Юрій Тютюнник. З метою викликати в



Аероплан на озброєнні УГА

Україні антибільшовицьке повстання штаб у листопаді 1921-го організував на її території збройний рейд, у ньому взяло участь 1500 добровольців. Він закінчився невдало. 537 бійців поблизу м. Базар на Житомирщині були взяті в полон дивізією Григорія Котовського, з них 359 – розстріляні. Решта учасників походу прорвалася на територію Польщі. Це був останній збройний виступ Армії УНР проти російської окупації України.

#### *Українська Галицька армія (УГА)*

Це були збройні сили Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), які вели бойові дії на польському, більшовицькому та денікінському фронтах упродовж 1918–1920 рр. УГА була добре організована, дисциплінована, боездатна. У 1918 р. до складу армії входили 3 корпуси по 4 бригади, що складалися звичайно з 3–6 куренів піхоти, однієї кінної сотні, одного польового гарматного полку з 4–6 батарей, однієї саперної сотні, частин зв'язку та допоміжних відділів і служб.

На озброєнні УГА мала літаки, броньовані автомобілі та потяги.

Існування УГА має велике історичне значення, адже вона відновила українську військову традицію на західних українських землях і змогла поширити її серед значних мас населення. Плекання цих традицій було головною рушійною силою відновлення збройної боротьби в лавах українських збройних формувань у роки Другої світової війни.

#### *Друга світова війна (1939–1945). Карпатська Січ*

З початком Другої світової війни українці почали створювати власні збройні формування. Першим таким можна вважати Карпатську Січ – напіввійськову (парамілітарну) організацію, яку сформували в 1938–1939 рр. українці Закарпаття для захисту власної держави – Карпатської України (автономна республіка у складі Чехословаччини в 1938–1939 рр.).

На чолі Карпатської Січі стояла Головна команда (командант Д. Климпуш, заступник І. Роман) і штаб зі штаб-квартирою в Хусті. В окремих районах були районні команди і підлеглі їм місцеві організації.

Було створено п'ять постійних гарнізонів Карпатської Січі, в яких провадився військовий вишкіл, а частина січовиків виконувала допоміжну службу в поліції чи прикордонній сторожі.

Після проголошення самостійності Карпатської України (15 березня 1939 р.) Карпатська Січ стала її національною армією і чинила збройний опір угорській армії, що намагалась окупувати її територію. Карпатська Січ у цей час налічувала близько 2000 бійців. Сили сторін, що воювали, були нерівними. Угорська армія отримала перемогу через кілька днів після вторгнення (18 березня 1939 р.).

У гірських районах Карпатської України загони Карпатської Січі продовжували боротьбу з угорськими регулярними частинами до кінця травня 1939 р.





Січовики на чолі з Дмитром Климпушем

### *Поліська Січ*

20 червня 1940 р. уряд УНР у вигнанні доручив Тарасові Боровцю створити на території УРСР збройне формування, яке мало розпочати боротьбу за незалежність України. Це військо дістало назву «Поліська Січ».

Перші збройні загони було утворено в червні 1941 р. Поліська Січ воювала як проти нацистів, так і проти радянських військ, періодично співпрацюючи з однією зі сторін. Найбільшого розмаху Поліська Січ набула в 1942 р. Невеликий проміжок часу повстанці контролювали частину Полісся, у районі штабу Січі – міста Олевська, проголосивши Олевську Республіку.

### *Українська повстанська армія (УПА)*

УПА – збройно-політична формація, що діяла в Україні в 1942–1950 роках.

Організація українських націоналістів (ОУН-сд) 30 червня 1941 р. проголосила у Львові відновлення Української самостійної держави й розпочала роботу зі створення збройних сил. Однак німецька окупаційна адміністрація вдалася до жорстоких репресій проти українських самостійницьких течій і не дала можливості легально створити військові структури. Було проведено масові арешти членів ОУН-сд. 15 вересня 1941 р. гестапівці схопили Степана Бандеру і Ярослава Стецька (провідників ОУН-сд). Майже до кінця війни вони були в'язнями концентраційного табору «Заксенгаузен».

Незважаючи на це, було вирішено створювати партизанські й регулярні структури під назвою «Військові відділи ОУН-сд».

Узимку 1942–1943 рр. перші підрозділи УПА створювалися на Волині та Поліссі для оборони населення від німців і захисту від радянських партизанів. Наприкінці 1942-го та в першій половині 1943 р. військові підрозділи налічували кілька тисяч осіб.

Дії військових підрозділів ОУН-сд не переносилися з Волині та Полісся в Галичину. Це пояснюється тим, що в Галичині нацисти робили спроби загравати з українським населенням, намагаючись протиставити українців полякам. Українцям було дозволено створити низку своїх національних організацій, було оголошено набір до дивізії «Галичина» тощо. Натомість на Волині й Поліссі німецький окупаційний режим був жорсткий, що обумовило стрімке зростання чисельності УПА та поширення антинімецьких настроїв серед місцевих мешканців.

Бойові дії УПА 1943 р. в цих регіонах привели до того, що в низці районів було повністю повалено німецьку окупаційну адміністрацію і проголошено тимчасову українську військову владу (наприклад, «Колківська республіка»). Унаслідок цілої низки продуманих та вдало проведених бойових операцій значно зріс авторитет УПА як військової структури. У відповідь на розгортання повстанського руху німці вдалися до масового терору.

У 1943-му радянські війська вступили на територію України, і УПА опинилася під загрозою війни на два фронти. З літа цього року почастішали сутички УПА з радянськими партизанами. Радянська сторона та гітлерівці трактували УПА як бандитів, «ворогів народу».

Навесні 1944 р. відбулися перші збройні сутички УПА з регулярними частинами радянської армії. У квітні 1944-го неподалік с. Гурби Мізоцького району Рівненської області відбулась велика битва між відділами НКВС та УПА-Південь, у якій радянські війська завдали повстанцям відчутної поразки.

Наприкінці 1944 р. Роман Шухевич, перегрупувавши війська, відмовився від тактики широкомасштабних бойових операцій. Основною тактичною одиницею став не курінь, а сотня, що давало змогу діяти більш мобільно та ефективно.

З 1945 р. основний тягар боротьби УПА припав на УПА-Захід, а бойові дії було перенесено з Волині та Полісся в Галичину і на Буковину. Більшість політичних і збройних акцій УПА було спрямовано проти дій радянських каральних органів, зокрема, проведення масової мобілізації, переслідування УГКЦ (Українська греко-католицька церква), депортації місцевого цивільного населення. Командування УПА розробляло плани зі створення загону особливого призначення УПА-Схід, який мав пробитися на околиці Києва для організації масових антирадянських виступів.

На початку 1946 р. з метою ліквідувати УПА в західні області України було перекинуто частини Червоної армії, прикордонних і внутрішніх військ, посилені загони МДБ з танками, артилерією та літаками. Унаслідок втрат під час кровопролитних боїв з ворогом, поранень і хвороб особовий склад УПА 1946 р. скоротився на 40 %. Водночас для її дискредитації радянські каральні органи створювали спецчастини, бійці яких у формі вояків повстанської армії захоплювали села і знищували мирне населення – активістів радянської влади, учителів, лікарів тощо. Одночасно для дезорганізації руху опору радянській уряд сім разів оголошував амністію повстанцям, які складуть зброю і припинять боротьбу. Але тільки амністія 1945 р. мала реальний вплив на УПА. У цей період з лісів вийшло близько 41 тис. повстанців.

У цих умовах командування УПА ухвалило рішення про часткове виведення своїх підрозділів з України. Час-



Листівка «За що борються українські повстанці».  
Текст: *Ні за Сталіна, ні за Суворова,  
ні за Гітлера, на розум хворого.  
За Україну, за безмежну, ні від Йоськи,  
ні від Фріца Незалежну!*

тини, що залишилися, воювали з радянськими військами, зазнаючи великих втрат. З 1946 по 1949 р. багато підрозділів УПА припинило своє існування. Після загибелі 5 березня 1950 р. в бою під Львовом головнокомандувача УПА генерал-хорунжого Романа Шухевича Українська повстанська армія як єдина військова формація перестала існувати.

Проте обмежені бойові дії продовжували вести окремі підрозділи УПА. Після смерті Р. Шухевича головнокомандувачем УПА став полковник Василь Кук. Окремі загони повстанців припинили боротьбу тільки після захоплення його в полон у травні 1955 р.

### *Структура УПА*

На чолі УПА стояли Головна команда та Головний військовий штаб.

Армія ділилась на три Генеральних воєнних округи (ГВО): УПА-Північ (Волинь і Полісся), УПА-Захід (Галичина, українські землі у складі Польщі), УПА-Схід (УПА-Південь, Кам'янець-Подільська, Вінницька області та Крем'янецьчина). Кожна Генеральна воєнна округа у свою чергу поділялась на воєнні округи (ВО). На початку 1944 р. в УПА-Північ їх було 3, в УПА-Захід – 6, в УПА-Схід – 2.

Основною бойовою одиницею УПА була сотня (рота). Як правило, сотня ділилась на три чоти, кожна чота – на три рої, а кожен рій – на дві ланки. Сотні об'єднувались у курені (батальйони). Кожен курінь складався з 2–4 сотень. Групи куренів утворювали загони (полки). Усі військові одиниці ВО становили групу (дивізію) від 12 до 36 сотень. Групи однієї ГВО утворювали тактичну одиницю, що була співмірна армійському корпусу.

Основу УПА складали піхотні підрозділи, хоча кожна ВО мала по 1–2 сотні кінноти, а також відділи важкої артилерії. На озброєнні повстанці мали німецьку та радянську стрілецьку зброю.

### *Українці в німецько-радянській війні 1941–1945 рр.*

За роки війни до лав Червоної армії було мобілізовано понад 7 млн громадян Української РСР, що становило майже 23 відсотки особового складу Збройних Сил Радянського Союзу.

Українська РСР була другою за представництвом у радянських Збройних Силах після Російської Федерації. З'єднання чотирьох Українських та двох Білоруських фронтів на 50–80 % складалися з мешканців республіки. Уродженці України становили значну частку вищого командного складу Збройних Сил СРСР (М. П. Кирпонос, Г. І. Кулик, С. К. Тимошенко, А. І. Єременко, І. Д. Черняхівський, Р. Я. Малиновський, Ф. Я. Костенко, К. С. Москаленко та ін.). Маршали й генерали українського походження очолювали більше половини з 15 фронтів. Серед генералів та адміралів налічувалось близько 300 представників України.



Іван Микитович Кожедуб  
(1920–1991)

Сотні тисяч українців віддали своє життя в боях за визволення Румунії, Польщі, Болгарії, Чехословаччини, Угорщини, Югославії, Австрії.

Близько 2,5 млн військових-українців нагороджені орденами й медалями, зокрема звання Героя Радянського Союзу удостоєно 2069 осіб. Серед 113 двічі Героїв Радянського Союзу є імена 32 синів України, а в числі тричі Героїв – наш земляк Іван Микитович Кожедуб.